

บทที่ 2

ความหมายของศรัทธา

ศรัทธา (Faith) หมายถึง ความเชื่อ เป็นคำสอนที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์สำคัญของทุกศาสนา เนื่องจากเป็นหลักปฏิบัติที่จำเป็นและสำคัญยิ่ง อันจะทำให้คนเรายอมรับนับถือและมีความมั่นใจ ในการปฏิบัติตามคำสอนของศาสนานั้นๆ ศาสนาส่วนใหญ่ในโลกเป็นศาสนาประเภทเทวนิยม (Theism) อย่างเช่น ศาสนาคริสต์ ศาสนาอิสลาม ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู เป็นต้น เป็นศาสนาที่ ยอมรับนับถือพระเจ้า (God) เป็นผู้สร้างสรรค์สิ่งในโลกลี้ และมีอำนาจอยู่เหนือมนุษย์ ศรัทธา ในศาสนาประเภทนี้จะปรากฏอยู่ในความหมายเดียว คือ ความเชื่อที่ไม่ต้องพิสูจน์ ไม่มีข้อสงสัย (Dogma) แสดงออกในลักษณะของความรักและภักดี มอบตนต่อพระเจ้า สำหรับพระพุทธศาสนา นั้นเป็นศาสนาประเภทอเทวนิยม (Atheism) ไม่นับถือพระเจ้า ปฏิเสธพระเจ้าสร้างโลก ด้วยเห็นว่า สรรพสิ่งต่างๆ ในโลกนี้ อิงอาศัยกันเกิดขึ้นตามเหตุปัจจัย ดังหลักปฏิจจนสมุปบาท¹ และชีวิตของ มนุษย์นั้นตกอยู่ภายใต้กฎแห่งกรรม เป็นกฎแห่งการกระทำที่เป็นเหตุเป็นผลกัน มนุษย์สามารถ ควบคุมและพัฒนาชีวิตของตนเองภายใต้กฎนี้ โดยการปฏิบัติธรรมตั้งแต่ระดับโลกียธรรมไปจนถึง ระดับโลกุตตรธรรม

ด้วยเหตุนี้ เมื่อเรากล่าวว่า “พุทธศาสนิกชนต้องมีศรัทธา” การให้ความหมายคำว่า “ศรัทธา” ในพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะนิกายเถรวาทนี้ จึงแตกต่างจากศาสนาส่วนใหญ่ในโลก และมีได้มีความหมายเพียง “ความเชื่อ” ดังที่เข้าใจกันโดยทั่วไป หากแต่ศรัทธาในพุทธศาสนา เถรวาทนั้น จะปรากฏอยู่ในหลายความหมายและหลายลักษณะ ในการรวบรวมข้อมูลจากพระไตรปิฎกซึ่งเป็นคัมภีร์ที่สำคัญของพระพุทธศาสนา ทั้งพระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง พ.ศ. 2525 และ ฉบับสังคายนา พ.ศ. 2530 กล่าวถึงศรัทธาไว้จำนวน 43 เล่ม จากทั้งหมด 45 เล่ม รวมทั้ง อรรถกถาฎีกาต่างๆ สามารถแยกเป็นประเด็นได้ดังนี้

¹ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม, หน้า 84-85, 151-152.

1. ความหมาย

ความหมายของศรัทธาในพระพุทธศาสนา สามารถแยกเป็น 2 ประเด็น คือ ความหมายตามศัพท์ และความหมายตามอรรถ

1.1 ความหมายตามศัพท์

คำศัพท์ภาษาไทยสองคำที่มีความหมายว่า “ความเชื่อ” เหมือนกัน ออกเสียงเหมือนกัน แต่มีรูปศัพท์ต่างกัน คือคำว่า “สัทธา” ที่เขียนในรูปศัพท์ภาษาไทย-บาลี ส่วนคำว่า “ศรัทธา” เขียนในรูปศัพท์ภาษาไทย-สันสกฤต ในพระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง พ.ศ. 2525 และฉบับสังคายนาพ.ศ.2530 ปรากฏว่ามีการใช้ทั้งสองคำ

“สัทธา” มีรากศัพท์มาจากภาษาบาลีว่า “สทฺธา” เป็นศัพท์สมาสระหว่างคำว่า “สทฺ” กับ “ธา” ศัพท์ “สทฺ” มาจากราก “สท” แปลว่า ยินดี ชอบใจ เพลิดเพลิน ส่วน “ธา” เป็นตัวราก แปลว่า ทรง ตั้ง รับ วาง เมื่อแปลตามพยัญชนะนี้ จึงแปลว่า ทรงไว้อย่างชอบใจ ตั้งไว้โดยชอบใจ รับไว้อย่างยินดี²

“ศรัทธา” มีรากศัพท์มาจากภาษาสันสกฤตว่า “ศฺรทฺธา” เป็นศัพท์สมาสระหว่างคำว่า “ศฺรทฺ” กับ “ธา” ศัพท์ “ศฺรทฺ” เป็นนิบาต แปลว่า อย่างจริงใจ ส่วน “ธา” แปลว่า ทรงไว้ เมื่อแปลตามพยัญชนะ จึงแปลว่า ทรงไว้อย่างจริงใจ อนึ่ง “ศฺรทฺธา” ในภาษาสันสกฤตนี้ ได้รับการแปลงมาจากศัพท์ “สทฺธา” ในภาษาบาลี³

“สัทธา” นั้นเป็นนามศัพท์ (อิตถิลิงค์) เป็นกรณสาธนะ ลง อ ปัจจัย โดยมีรูปวิเคราะห์ว่า “สทฺทหติ เอตยาติ สทฺธา” ดังนั้นหากจะแปลให้ได้ความหมายที่ครบถ้วน จึงควรแปลว่า “เครื่องตั้งจิตโดยชอบ” “ธรรมชาติเครื่องตั้งจิตโดยชอบ” ซึ่งหมายถึง ความเชื่อ⁴

ศัพท์บาลีที่มีความหมายเหมือนกับคำว่า “สัทธา” และใช้สื่อความหมายแทนกันได้ มีปรากฏดังต่อไปนี้

สทฺธ (คุณศัพท์) มีความเชื่อ มีศรัทธา

สทฺธาย (กริยาวิเศษณ์) โดยศรัทธา โดยความเชื่อ

² หลวงเทพคุณานุศิษฎ์, ชาติอุปถัมภ์ (กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2518), หน้า 209,389.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 210.

⁴ มหามกุฏราชวิทยาลัย, พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว (มหามกุฏราชวิทยาลัย: 2532), หน้า 1674.

สทฺทหติ (กริยา) ศรัทธา (เป็นคำสมาสระหว่าง “สทฺ” กับ “ทหติ” ซึ่งเป็นรูปสัมพันธของ “ธา” ธาตุ

สทฺธาตฺร ผู้มีความเชื่อ (ตุปัจจัย จากสทฺทหติ คือ สทฺ+ธาตฺร)

สทฺธายิก (คุณศัพท์) ควรแก่ศรัทธา เชื่อถือได้ (จาก สทฺธาย, ตูนาทปัจจัย ของ สทฺทหติ)

สทฺธายิต (กริยาภิตก ของ สทฺทหติ) ผู้ได้รับความเชื่อถือ (นปฺงสกลิงค์) สิ่งที่คนเชื่อ ความเชื่อ

สทฺทหฺมา (อิติลิตก) ความเชื่อ ความไว้วางใจ ความศรัทธา⁵

สทฺทหิตฺ ความเชื่อ เพื่อจะเชื่อถือ

สทฺทหิตพฺพ, สทฺธพฺพ พึ่งเชื่อ ควรเชื่อ

สทฺธายิก (คุณศัพท์) ผู้เชื่อถือ ผู้มีศรัทธา

สทฺธเยโย (คุณศัพท์) ควรเชื่อถือ

สทฺโธ มีความเชื่อ (ตฺทริต) อันว่าบุคคลผู้มีศรัทธา⁶

สทฺธายุตฺโต ประกอบด้วยศรัทธา เชื่อถือ

สทฺธาลู ผู้มากด้วยศรัทธา ประกอบด้วยศรัทธา เชื่อถือ⁷

1.2 ความหมายตามอรรถ

โดยเนื้อความและความมุ่งหมาย พระอรรถกถาจารย์หลายท่านได้ให้ความหมายของศรัทธาไว้ดังนี้ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงให้ความหมายว่า “เชื่อสิ่งที่ควรเชื่อ ความเชื่อที่ควรเชื่อ ก่อปรด้วยเหตุผล”⁸ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวง

⁵ Davids T.W. Rhys and Steade William , *The Pali text Society 's Pali-English Dictionary* (Guildford and London: Offset Lithography and Billing and son LTD, 1966), pp. 674-675.

⁶ หลวงเทพคุณานุศิษฎ์, ธาตุปทีปิกา, หน้า 210.

⁷ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวราลงกรณ, พระคัมภีร์อภิธานปิปปิกา (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2508), หน้า 206.

⁸ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, สารานุกรมพระพุทธศาสนา, (กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2529), หน้า 470.

วชิรญาณวงศ์ ทรงให้ความหมายว่า “ความเชื่อ ความเชื่อการณ์ที่ควร อันประกอบด้วยเหตุผล”⁹ พระธรรมปิฎก ให้ความหมายว่า “ศรัทธา หมายถึง เชื่อสิ่งที่ควรเชื่อ ความเชื่อที่ประกอบด้วยเหตุผล ความมั่นใจในความจริง ความดีงามและในการทำความดี”¹⁰ นอกจากนี้ยังพบว่าในในคัมภีร์อภิธัมมคถสังคหะให้ความหมายว่า “ความเชื่อและความเลื่อมใสในกุศลธรรม”¹¹ ส่วนในวิสุทธิมรรคให้ความหมายไว้ว่า “ความเชื่อ ความไว้วางใจ”¹²

จากความหมายที่พระอรรถกถาจารย์แสดงไว้ รวมกับหลักฐานที่ปรากฏในพระไตรปิฎกสามารถแยกความหมายตามอรรถของศรัทธาได้ 2 ประการ ดังนี้

1.2.1 ศรัทธา คือ ความเชื่อที่ประกอบด้วยเหตุผล เชื่อสิ่งที่ควรเชื่อ เชื่อการณ์ที่ควรเชื่อ โดยไตร่ตรอง ไคร่ครวญ และพิจารณาด้วยปัญญา (โยนิโสมนสิการ) หาเหตุผลให้เห็นจริงแก่ใจจึงเชื่อ เป็นศรัทธาที่สัมปยุตด้วยปัญญา เรียกอีกอย่างว่า อาการวดีศรัทธา ดังที่ พระพุทธเจ้าทรงตรัสสอนไว้อย่างชัดเจนในพระสูตรหลายสูตร อย่างเช่นใน “เกสปุตตยสูตร” หรือที่นิยมเรียกกันว่า “กาลามสูตร” เป็นพระสูตรที่ทรงแสดงพุทธพจน์ เกี่ยวกับการตัดสินใจเชื่อ โดยใช้ปัญญาพิจารณา ว่า

...ดูกร กาลามชนทั้งหลาย ก็ควรแล้วที่ท่านจะเคลือบแคลงสงสัย และท่านทั้งหลายเกิดความเคลือบแคลงสงสัยในฐานะที่ควรแล้ว มาเถิดท่านทั้งหลาย ท่านทั้งหลาย

อย่าได้เชื่อถือ ตามถ้อยคำที่ได้ยินได้ฟังมา

อย่าได้เชื่อถือ ตามถ้อยคำสืบๆกันมา

อย่าได้เชื่อถือ โดยต้นข่าวว่า ได้ยินอย่างนี้

อย่าได้เชื่อถือ โดยอ้างคำรา

อย่าได้เชื่อถือ โดยเดาเอาเอง

อย่าได้เชื่อถือ โดยคาดคะเน

⁹ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์, ธรรมานุกรม, (กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2515), หน้า 398.

¹⁰ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า 323.

¹¹ วรรณสิทธิ ไวยะเสวี, ผู้แปล, คู่มือการศึกษาพระอภิธรรมมคถสังคหะ ปริเฉทที่ 2 เจตสิกสังคหะ วิชา, (กรุงเทพฯ: ธนสุวรรณการพิมพ์, 2527), หน้า 49.

¹² มหามกุฏราชวิทยาลัย, วิสุทธิมรรค แปล ภาค 3 ตอน 1, พิมพ์ครั้งที่ 2, (กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2522), หน้า 74.

อย่าได้เชื่อถือ โดยความตรึกตรองตามอาการ

อย่าได้เชื่อถือ โดยชอบใจว่าต้องกันกับทฤษฎีของตน

อย่าได้เชื่อถือ โดยเชื่อว่าผู้พูดสมควรจะเชื่อได้

อย่าได้เชื่อถือ โดยความนับถือว่าสมณะนี้เป็นครูของเรา

เมื่อใดท่านทั้งหลายพึงรู้ด้วยตนเองว่า ธรรมเหล่านี้เป็นอกุศล ธรรมเหล่านี้เป็นโทษ ธรรมเหล่านี้ ผู้รู้ดีเคยเห็น ธรรมเหล่านี้ใครสมาทานให้บริบูรณ์แล้ว เป็นไปเพื่อสิ่งไม่เป็นประโยชน์ เพื่อทุกข์ เมื่อนั้น ท่านทั้งหลายควรละธรรมนี้เสีย ...เมื่อใดท่านทั้งหลายพึงรู้ด้วยตนเองว่า ธรรมเหล่านี้เป็นกุศล ธรรมเหล่านี้ไม่มีโทษ ธรรมเหล่านี้ผู้รู้สรรพะริย ธรรมเหล่านี้ ใครสมาทานให้บริบูรณ์แล้ว เป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุข เมื่อนั้นท่านทั้งหลายควรเข้าถึงธรรมเหล่านี้ด้วย...¹³

ส่วนใน “วิมังสาสูตร” ที่ว่าด้วยการตรวจดูธรรมและการสอบถาม เป็นการตรวจดูธรรมในพระผู้มีพระภาคเจ้าว่าเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าหรือไม่ เป็นพระสูตรที่ทำให้สอบสวนคุณความดีหรือข้อบกพร่องของพระพุทธรเจ้า ดังข้อความที่ปรากฏว่า

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้พระนครสาวัตถี ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายว่า ดูก่อน ภิกษุทั้งหลาย ...ภิกษุผู้พิจารณา เมื่อไม่รู้วารจิตของผู้อื่น พึงทำการตรวจดูในตถาคตเพื่อทราบ ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าหรือไม่... ...ดูก่อน ภิกษุทั้งหลาย ตถาคตอันภิกษุผู้พิจารณา เมื่อไม่รู้วารจิตของผู้อื่น พึงตรวจดูในธรรม 2 ประการ คือ ธรรมที่พึงรู้แจ้งด้วยจักขุและโสตว่า

ธรรมที่พึงรู้แจ้งด้วยจักขุและโสตอันเศร้าหมองของตถาคตมีอยู่หรือไม่ เมื่อตรวจดูตถาคตนั้น ก็จะรู้ว่า ธรรมที่พึงรู้แจ้งด้วยจักขุและโสตอันเศร้าหมองของตถาคต มิได้มี เมื่อใด ตรวจดูตถาคตนั้นรู้อย่างนี้ว่า ธรรมที่พึงรู้แจ้งด้วยจักขุและโสตอันเศร้าหมองของตถาคต มิได้มี แต่นั้นก็ตรวจดูตถาคตต่อไปว่า

ธรรมที่พึงรู้แจ้งด้วยจักขุและโสตอันเจือกัน (ดำบ้าง ขาวบ้าง คือ เป็นอกุศลบ้าง กุศลบ้าง) ของตถาคต มีอยู่หรือไม่ เมื่อตรวจดูตถาคตนั้นก็จะรู้ว่า ธรรมที่พึงรู้แจ้งด้วยจักขุและ

¹³ อจ.ดก. 20/505/180,183.

โสตอันเจือกันของตถาคต มิได้มี เมื่อใด ตรวจดูตถาคตนั้นรู้อย่างนี้ว่า ธรรมที่พึงรู้แจ้งด้วย จักขุและโสตอันเจือกันของตถาคต มิได้มี แต่นั่นก็ตรวจดูตถาคตต่อไปว่า

ธรรมที่พึงรู้แจ้งด้วยจักขุและโสตอันผ่องแผ้วของตถาคต มีอยู่หรือไม่ เมื่อตรวจดู ตถาคตนั้นก็รู้ว่า ธรรมที่พึงรู้แจ้งด้วยจักขุและโสตอันผ่องแผ้วของตถาคต มีอยู่ เมื่อใด ตรวจดูตถาคตนั้นรู้อย่างนี้ว่า ธรรมที่พึงรู้แจ้งด้วยจักขุและโสตอันผ่องแผ้วของตถาคต มีอยู่ แต่นั่นก็ตรวจดูตถาคตต่อไปว่า

พระศาสดาผู้มีอายุนี้ถึงพร้อมกุศลธรรมนี้ สิ้นกาลนาน (มานานแล้ว) หรือว่าพระศาสดา ผู้มีอายุถึงพร้อมสิ้นกาลนิคหน้อย (เมื่อเร็วๆ นี้) เมื่อตรวจดูตถาคตนั้นก็รู้ว่า พระศาสดา ผู้มีอายุนี้ถึงพร้อมกุศลธรรมนี้สิ้นกาลนาน มิใช่ว่า พระศาสดาผู้มีอายุถึงพร้อมสิ้นกาลนิคหน้อย เมื่อใด ตรวจดูตถาคตนั้นก็รู้ว่า พระศาสดาผู้มีอายุถึงพร้อมกุศลธรรมนี้สิ้นกาลนาน มิใช่ ว่า พระศาสดาผู้มีอายุถึงพร้อมสิ้นกาลนิคหน้อย แต่นั่นก็ตรวจดูตถาคตต่อไปว่า

ภิกษุผู้มีอายุนี้ (ผู้เป็นศาสดาของเรา) ถึงความปรากฏ (ความเป็นผู้มีคนรู้จัก) ถึงความมี ยศ (ความยกย่องนับถือ) แล้ว โทษบางชนิดในโลกนี้ของภิกษุนั้นมีอยู่บ้างหรือไม่ ดูก่อน ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุ (บางรูป) ยังไม่มีโทษบางชนิดในโลกนี้ ชั่วเวลาที่ตนไม่ถึงความปรากฏ ถึงความมียศ แต่เมื่อใด ภิกษุถึงความปรากฏ ถึงความมียศแล้ว เมื่อนั้น จึงมีโทษบางชนิด ในโลกนี้ (เช่น ความเห่อเหิมถือตัว) ภิกษุผู้พิจารณาเมื่อตรวจดูตถาคตนั้นก็รู้ว่า ภิกษุผู้มีอายุ นี้ถึงความปรากฏ ถึงความมียศแล้ว มิได้มีโทษบางชนิดในโลกนี้ เมื่อใด ตรวจดูตถาคตนั้นก็ รู้อย่างนี้ว่า ภิกษุผู้มีอายุนี้ถึงความปรากฏ ถึงความมียศแล้ว มิได้มีโทษบางชนิดในโลกนี้ แต่นั่นก็ตรวจดูตถาคตต่อไปว่า

ท่านผู้มีอายุนี้ ไม่ประกอบด้วยภัย ท่านผู้มีอายุนี้ หาประกอบด้วยภัยไม่ เพราะมีราคะ ไปปราศแล้ว ไม่เสพงามทั้งหลาย เพราะสิ้นราคะ เมื่อตรวจดูตถาคตนั้นย่อมรู้อย่างนี้ว่า ท่านผู้มีอายุนี้ ประกอบด้วยความไม่มีภัย หาเป็นผู้ประกอบด้วยภัยไม่ เพราะมีราคะไปปราศ แล้ว ไม่เสพงามทั้งหลาย เพราะสิ้นราคะ ... อาการกิริยาที่ส่อแสดงของท่านผู้มีอายุ ที่ เป็นเหตุให้กล่าวว่าเช่นนั้น ... ท่านผู้มีอายุ บางทีก็อยู่ในหมู่ บางทีก็อยู่ผู้เดียว ในหมู่นั้น พวกที่ดำเนินไปด้วยดีก็มี พวกที่ดำเนินไปชั่วก็มี พวกที่สั่งสอนคณะก็มี บางพวกที่ติดอยู่ใน อามิสทั้งหลายในโลกนี้ก็มี บางพวกที่ไม่ติดเพราะอามิสในโลกนี้ก็มี ท่านผู้มีอายุนี้ หาอุหมั่นบุคลลนั้นด้วยเหตุผลนั้นไม่...

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ในพวกภิกษุผู้พิจารณานั้น ภิกษุผู้พิจารณารูปหนึ่งควรสอบถาม ตถาคตต่อไปว่า ธรรมที่พึงรู้แจ้งด้วยจักขุและโสตอันเศร้าหมองของตถาคต มีอยู่หรือไม่

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ตถาคตเมื่อจะพยากรณ์ พึงพยากรณ์อย่างนี้ว่า ธรรมที่พึงรู้แจ้งด้วยจักขุ และโสตอันเศร้าหมองของตถาคต มิได้มี

ภ. ธรรมที่พึงรู้แจ้งด้วยจักขุและโสตอันเจือกันของตถาคต มีอยู่หรือไม่

พ. ธรรมที่พึงรู้แจ้งด้วยจักขุและโสตอันเจือกันของตถาคต มิได้มี

ภ. ธรรมที่พึงรู้แจ้งด้วยจักขุและโสตอันผ่องแผ้วของตถาคต มีอยู่หรือไม่

พ. ธรรมที่พึงรู้แจ้งด้วยจักขุและโสตอันผ่องแผ้วของตถาคต มีอยู่ เราเป็นผู้มีธรรมที่ผ่องแผ้วนั้นเป็นทาง มีธรรมที่ผ่องแผ้วนั้นเป็นโคจร เพราะเหตุนั้นเราจึงไม่ใช่เป็นผู้มีตัณหา ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สวากควรจะเข้าหาศาสดาผู้มีวาทะอย่างนี้ เพื่อฟังธรรม ศาสดาข่อมแสดงธรรมอันอื่นๆ อันประณีตๆ อันเปรียบด้วยส่วนคำ ส่วนขาว แก่สวาก ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ศาสดาข่อมแสดงธรรมอันอื่นๆ อันประณีตๆ อันเปรียบด้วยส่วนคำส่วนขาวแก่ภิกษุ ด้วยประการใดๆ ภิกษุนั้น รู้ยังธรรมบางอย่างในธรรมนั้นด้วยประการนั้นๆ ข่อมถึงความตกลงใจในธรรมทั้งหลาย ข่อมเลื่อมใสในศาสดาว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระธรรมอันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสดีแล้ว พระสงฆ์เป็นผู้ปฏิบัติดีแล้ว...

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ศรัทธาของบุคคลใดบุคคลหนึ่งตั้งมั่นแล้วในพระตถาคต (สัทธา นิวิฐฐา โหติ) มีมูล มีที่อาศัย ด้วยอาการเหล่านี้ ด้วยบทเหล่านี้ ด้วยพยัญชนะเหล่านี้ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ศรัทธานี้เรากล่าวว่า มีเหตุ (อาการวดีศรัทธา) มีทัสสนะ (โศคาปิตติมรรค) เป็นมูลมั่นคง อันสมณะ พราหมณ์ เทวดา มาร พรหมหรือใครๆ ในโลกไม่พึงกวัดแกว่งได้ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย การตรวจดูธรรมในตถาคต ข่อมมีอย่างนี้แล ก็แหละตถาคตอันภิกษุผู้พิจารณาตรวจดูดีแล้วโดยธรรมเป็นอย่างนี้¹⁴

หรืออย่างใน “อปัลลภณธรรม” ที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสกับพราหมณ์และคฤหบดีสาธคามว่า “ดูก่อนคฤหบดีทั้งหลาย ศาสดาคนใดคนหนึ่งซึ่งเป็นที่พอใจของท่านทั้งหลาย เป็นเหตุที่ทำให้ได้ศรัทธา (อาการวดีศรัทธา) เข้าหลักเกณฑ์ มีอยู่หรือ”¹⁵

และยังมีในปฐมขตสูตร ที่กล่าวถึง ผู้เป็นบัณฑิตประกอบด้วย ธรรม 4 ประการ คือ

ใคร่ครวญสืบสวนรอบคอบแล้ว กล่าวติเตียนผู้ที่ควรติเตียน 1 ใคร่ครวญสืบสวนรอบคอบแล้ว กล่าวสรรเสริญผู้ที่ควรสรรเสริญ 1 ใคร่ครวญสืบสวนรอบคอบแล้ว ยังความไม่เลื่อมใสให้เกิดในฐานะที่ไม่ควรเลื่อมใส 1 ใคร่ครวญสืบสวนรอบคอบแล้ว ยังความเลื่อมใส

¹⁴ ม.ญ. 12/487-490/540-544.

¹⁵ ม.ม. 13/93/98.

ให้เกิดในฐานะที่ควรเลื่อมใส 1 ผู้เป็นบัณฑิต จลาค เป็นสัตบุรุษ ย่อมบริหารคนไม่ให้ถูกขจัด ไม่ให้ถูกทำลาย เป็นผู้หาโทษมิได้ ทั้งนักปราชญ์ไม่ติเตียน และย่อมประสบบุญเป็นอันมาก¹⁶

นอกจากนี้ใน “จังกีสสูตร” ก็มีคำสอนที่ให้อภัยพิจารณาใคร่ครวญก่อนที่จะตั้งศรัทธาลงไป ดังนี้

ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เข้าไปอาศัยบ้านหรือนิคมแห่งหนึ่งอยู่ คฤหบดีก็ดี บุตรคฤหบดีก็ดี เข้าไปหาภิกษุนั้นแล้ว ย่อมใคร่ครวญในธรรม 3 ประการ คือ ในธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความโลภ 1 ในธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความประทุษร้าย 1 ในธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความหลง 1 ...เมื่อเขาใคร่ครวญเธออยู่นั้น ย่อมรู้ได้ดังนี้ว่า ท่านผู้นี้ไม่มีที่ตั้งแห่งความโลภ, ...ความประทุษร้าย, ...ความหลง ไม่มีจิตอันธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความโลภ, ...ความประทุษร้าย, ...ความหลง ครอบงำ ท่านผู้นี้เมื่อไม่รู้จะพึงกล่าวว่ามี เมื่อไม่เห็นจะพึงกล่าวว่ามี หรือสิ่งใดพึงเป็นไปเพื่อมิใช่ประโยชน์เกื้อกูล เพื่อทุกข์สิ้นกาลนานแก่ผู้อื่น ท่านผู้นี้พึงชักชวนผู้อื่นเพื่อความเป็นเช่นนั้น ไม่มีเลย อนึ่ง ท่านผู้นี้มีกายสมาจาร วชิรสมาจาร เหมือนของบุคคลผู้ไม่โลภ, ...ไม่ประทุษร้าย, ...ไม่หลง ฉะนั้นท่านผู้นี้แสดงธรรมใด ธรรมนั้นลึกซึ้ง เห็นได้ยาก รู้ตามได้ยาก สงบ ประณีต ไม่หยังลงได้ด้วยความคิด ละเอียด บัณฑิตพึงรู้ธรรมนั้นอันคนโลก, ...บุคคลผู้ประทุษร้าย, ...บุคคลผู้หลง แสดงไม่ได้โดยง่าย เมื่อใด เขาใคร่ครวญเธออยู่ ย่อมเห็นแจ้งชัดว่า เธอบริสุทธิ์จากธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความโลภ, ...ความประทุษร้าย, ...ความหลง เมื่อนั้น เขาย่อมตั้งศรัทธาลงในเธอนั้นมั่นคง...¹⁷

1.2.2 ศรัทธา หมายถึง ความเชื่อในกุศลธรรม เป็นการเชื่อในสิ่งที่เป็นความจริง ความดีงามและการทำความดี รวมถึงเชื่อเหตุผลในกฎแห่งกรรม ดังจะเห็นได้จากข้อความที่ปรากฏอยู่ในพระสูตรหลายสูตร ดังนี้

ในสาฬหสูตร กล่าวว่า “อย่าได้เชื่อถือ ตามถ้อยคำที่ได้ยินได้ฟังมา ฯลฯ อย่าได้เชื่อถือโดยความนับถือว่าสมณะนี้เป็นครูของเรา...จนกว่า ...เมื่อใดท่านทั้งหลายพึงรู้ด้วยตนเองว่า ธรรมเหล่านี้เป็นกุศล ธรรมเหล่านี้ไม่มีโทษ ธรรมเหล่านี้ผู้รู้สรรเสริญ ธรรมเหล่านี้ ใคร

¹⁶ อจ.จตุกก. 21/3/3.

¹⁷ ม.ม. 13/657/491-493.

สมาทานให้บริบูรณ์แล้ว เป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุข เมื่อนั้นท่านทั้งหลายควรเข้าถึงธรรมเหล่านี้อยู่...”¹⁸

ในปฐมนภกปานสูตร ที่ว่าด้วยผู้ไม่มีศรัทธาในกุศลธรรมพึงได้ความเสื่อม กล่าวไว้ว่า “ผู้ใดไม่มีศรัทธาในกุศลธรรมทั้งหลาย ฯลฯ กลางคืนหรือกลางวันของผู้นั้นย่อมผ่านพ้นไป ผู้นั้นพึงหวังได้ความเสื่อมอย่างเดียวในกุศลธรรมทั้งหลายเท่านั้น ไม่มีความเจริญเลย แต่หากว่า ผู้ใดมีศรัทธาในกุศลธรรม ฯลฯ กลางคืนหรือกลางวันของผู้นั้นย่อมผ่านพ้นไป ผู้นั้นพึงหวังเฉพาะความเจริญอย่างเดียวในกุศลธรรมทั้งหลายเท่านั้น ไม่มีความเสื่อมเลย”¹⁹

หรืออย่างใน กามสูตร ที่กล่าวว่า “อุบถุตรผู้ออกบวชนั้น จะได้ชื่อว่าเป็นภิกษุผู้มีความสามารถรักษาตนเองได้แล้ว ก็ต่อเมื่อเป็นผู้กระทำด้วยศรัทธาในกุศลธรรม...”²⁰

นอกจากนี้ใน อุบาสกธรรม มีข้อที่ว่าด้วย อุบาสกต้องเป็นผู้ไม่ถือนมกลตั้นข้าว เชื้อกรรม ไม่เชื่อนมกล และข้อที่ว่าด้วย การไม่แสวงหาเขตบุญภายนอกศาสนา²¹ ซึ่งก็คือความต้องการให้ศาสนิกชน มีความศรัทธาในกฎแห่งกรรม และในการบำเพ็ญบุญอันเป็นกุศลตามหลักธรรมของพระพุทธศาสนา

1.2.3 ศรัทธา หมายถึง ความเชื่อและความเลื่อมใสในพระรัตนตรัย อันได้แก่ พระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ ดังข้อความที่ปรากฏใน สคาถกสูตร ที่ว่าด้วยผู้ประกอบธรรม 4 ประการเป็นพระโสดาบัน

อริยสาวกผู้ประกอบด้วยธรรม 4 ประการ ย่อมเป็นพระโสดาบัน มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดาเป็นผู้เที่ยง มีการตรัสรู้ในเบื้องต้น ธรรม 4 ประการนั้นคือ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ ประกอบด้วย ความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้า...ในพระธรรม...ในพระสงฆ์...ประกอบด้วยศีลที่พระอริยเจ้าใคร่แล้ว...จากนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงได้ตรัสเป็นพุทธพจน์ไว้ว่า ผู้ใด มีศรัทธาตั้งมั่น ไม่หวั่นไหว ในพระตถาคต มีศีลอันงามที่พระอริยเจ้าใคร่แล้ว สรรเสริญแล้ว มีความเลื่อมใสในพระสงฆ์ และมีความเห็นตรง บัณฑิตพึงเรียกผู้นั้นว่า เป็นคนไม่ขัดสน ชีวิตของเขาไม่แปรลาประโยชน์ เพราะฉะนั้น บุคคลผู้มีปัญญา เมื่อระลึกถึงคำ

¹⁸ อจ.เอก.20/67/262.

¹⁹ อจ.ทสก. 24/67/148-151.

²⁰ อจ.ปญจก. 22/7/5-6.

²¹ อจ.ปญจก. 22/175/209.

สอนของพระพุทธเจ้า ฟังประกอบตามซึ่ง ศรัทธา คือ ความเลื่อมใส และความเห็นธรรม ดังนี้²²

นอกจากนี้แล้ว ยังมีข้อความที่กล่าวถึง ตปัสสคฤหบดี ผู้ประกอบด้วยธรรม 6 ประการ เป็นผู้ปลงใจเชื่อในพระตถาคต “ธรรม 6 ประการนั้นคือ ความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้า ความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระธรรม ความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระสงฆ์ อริยศีล อริยญาณ อริยวิมุตติ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ตปัสสคฤหบดีประกอบด้วยธรรม 6 ประการนี้ เป็นผู้ฟังปลงใจเชื่อในพระตถาคต เห็นอมตธรรม ทำให้แจ้งอมตธรรมอยู่”²³

1.3 ศัพท์ “ศรัทธา” ที่ใช้ในภาษาอังกฤษ

คำศัพท์ภาษาอังกฤษที่หมายถึง “ความเชื่อ” นั้นมีอยู่หลายคำ เช่น belief faith confidence conviction certainty trust assurance dogma doctrine constant loyal ศัพท์เหล่านี้จะใช้แสดงถึงความเชื่อในนัยที่ต่างกันไป ส่วนคำศัพท์ที่หมายถึง “ศรัทธา” ตามนัยของพระพุทธศาสนานั้นมีอยู่ 3 คำ คือ faith belief confidence

1.3.1 faith หมายถึง ความเชื่อมั่นหรือความไว้วางใจในบุคคลหรือสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ความเชื่อในหลักคำสอนของศาสนา รวมทั้งความเชื่อในสิ่งซึ่งเป็นกฎเกณฑ์ทางจริยธรรม มาตรฐานความดี faith เป็นความเชื่อที่ไม่ได้มีฐานมาจากการพิสูจน์ แต่เป็นความเชื่อในลักษณะที่มีอารมณ์ความรู้สึกเข้ามาเกี่ยวข้อง อย่างเช่น ความรัก ความภักดี ความวางใจ เป็นต้น²⁴

1.3.2 belief หมายถึง ความเชื่อในทัศนะบางอย่าง ความเชื่อมั่นในความจริงหรือความมีอยู่ของบางสิ่ง ซึ่งไม่สามารถพิสูจน์ให้เห็นด้วยหลักฐาน ด้วยเหตุผลที่ชัดเจนได้ในปัจจุบันทันที นอกจากนี้ยังหมายถึง ความเชื่อมั่นในบุคคลและความเชื่อในหลักคำสอนทางศาสนา เหมือนกับคำว่า faith หากแต่ต่างกันตรงที่ belief เป็นความเชื่อในลักษณะที่มีการใช้เหตุผลร่วมด้วย²⁵

1.3.3 confidence หมายถึง ความเชื่อมั่นและไว้วางใจในบุคคลหรือสิ่งที่ควรเชื่อถือ และหมายถึง ความเชื่อมั่นหรือความไว้วางใจในตัวเอง ความมั่นใจ คำว่า confidence นี้

²² ส.ม. 19/1047/578.

²³ อ.ป.ญจก. 22/395/463-464.

²⁴ Webster's Encyclopedic Unabridged Dictionary of the English Language (New York : dilithium Press,1994), p. 511.

²⁵ Ibid. p135.

ใช้สื่อถึงความไว้วางใจ เชื่อมั่น เพราะมีเหตุผลที่ดี มีหลักฐานแน่ชัด หรือมีประสบการณ์มาแล้วด้วยตัวเอง²⁶

ในพจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม พระธรรมปิฎก ได้ให้ความหมายของ ศรัทธาในภาษาอังกฤษ คือ faith และ confidence แต่ถึงกระนั้นก็ยังปรากฏการใช้คำว่า belief อยู่ด้วย ท่านได้แสดงการใช้ศัพท์ faith belief confidence ที่แตกต่างกันไปในแต่ละหมวดธรรม อย่างเช่น ในอุบาสกธรรม 5 ศรัทธาจะใช้คำว่า faith ในเวสัชชกธรรมและเจตสิก 52 จะใช้คำว่า faith หรือ confidence แต่ศรัทธาในพลธรรม อินทรีย์ธรรม อริยวัฑฒิ อริยทรัพย์ สัมปยุตธรรม เหล่านี้จะใช้คำว่า confidence ส่วนคำว่า belief มีปรากฏใช้อยู่ในหลักศรัทธา 4 ในความเชื่อเรื่องกรรมอันได้แก่ กัมมสัทธา วิบากสัทธา กัมมัสสกาสัทธา แต่ถาตคโพรสัทธานั้นใช้คำว่า confidence²⁷

1.4 ศัพท์ที่มีนัยสัมพันธ์กับศรัทธา

ในพระไตรปิฎกและอรรถกถาปรากฏคำศัพท์ที่มีความหมายเกี่ยวข้องกับศรัทธา และมีการใช้คำเหล่านี้แทนคำว่าศรัทธา ในบริบทที่แตกต่างกันไป หรือใช้ร่วมกับศรัทธาก็มิ ได้แก่ คำว่า ปสาทะ โอภปปนา อธิมุคฺติ สรณะ คารวะ

1.4.1 ปสาทะ [มาจาก ป+สท = ปสาท (ปุณฺณํ, ปุณฺณํ) “ป” = (เข้ม)มาก, มากกว่าธรรมดา “สท” = ยินดี, ชอบใจ] เมื่อแปลความหมายตามศัพท์ “ปสาทะ” มีอยู่หลายความหมาย คือ ความซัด ความพองใส ความแจ่มใส ความบริสุทธิ์ ความดีใจ ความพอใจ ความสุข หรือความครื้นใจ ความดี ศรัทธา ความสำรวมใจ ความสงบเยือกเย็น ความราบรื่น²⁸

ถ้าหากความหมายตามอรรถแห่งพระพุทธศาสนา ปสาทะ หมายถึง ความเลื่อมใส ความชื่นบานพองใส อาการที่จิตเกิดความแจ่มใสโปร่งโล่งเบิกบานปราศจากความอึดอัดขุนมัวต่อบุคคลหรือสิ่งที่พบเห็น สดชื่น หรือระลึกถึง²⁹

²⁶ Webster's Encyclopedic Unabridged Dictionary of the English Language. p308.

²⁷ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ 8, (กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2538), หน้า 164, 198, 206, 219, 249, 259, 409.

²⁸ มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ, พจนานุกรม บาลี-ไทย-อังกฤษ ฉบับภูมิพโลภิกขุ เล่ม 5 แปลจาก Pali-English Dictionary, (กรุงเทพฯ: มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ, 2531), หน้า 2324.

²⁹ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า 160.

ปสาทะ จัดได้ว่าเป็นคำที่มักใช้คู่กับศรัทธา ที่พบเห็นได้บ่อย เรียกว่า ศรัทธापสาทะ คือ ความเชื่อความเลื่อมใส และถือว่าเป็นศรัทธาในลักษณะหนึ่ง คือ ปสาทสัทธา หมายถึง ความเชื่อที่เกิดมาจากความเลื่อมใส

“ปสาท” ที่อยู่ในรูปศัพท์บาลีนี้ สามารถเปลี่ยนรูปศัพท์ได้หลายอย่างและสามารถใช้สื่อแทนความหมายกันได้ ดังนี้ ปสาทก (คุณศัพท์) ปสาทน (นปฺงสกลิงค์ จาก ป+สท) ปสาทณ, ปสาทณีย (คุณศัพท์) ปสาเทติ (กริยา) ปสัทติ (ป+สท) ปสัทน (นปฺงสกลิงค์ ของ ปสัทติ) ปสนุน (คุณศัพท์, กริยาภิตกข์ของ ปสัทติ) ปสาโท³⁰

ในพระไตรปิฎกปรากฏศัพท์เหล่านี้แทนศรัทธาและใช้ร่วมกับศรัทธา อยู่หลายแห่ง อย่างเช่นใน สัทธาสูตร ที่ว่าด้วยศรัทธาของพระอริยสาวก กล่าวว่า

“...โย โส สารีปุตฺต อริยสาวโก ตถาคเต เอกนคฺตโต อภิปฺสนุนโน น โส ตถาคเต วา ตถาคตสํสาเน วา กงฺกเขยฺย วา วิจิกิञฺเญยฺย วาติฯ...”³¹ ...คู่ก่อนสารีบุตร อริยสาวก ผู้ใดมีศรัทธามั่น เลื่อมใสายิ่งในพระตถาคต อริยสาวกนั้นไม่พึงเคลือบแคลงหรือสงสัยในตถาคต หรือในศาสนาของตถาคต...³²

ในปสาทสูตรหรืออัครปสาทสูตร ที่ว่าด้วยความเลื่อมใส 3 ประการ พระพุทธเจ้า ได้ทรงตรัสไว้เป็นคาถา ดังนี้

อคฺคโต เว ปสนฺนํ

อคฺเค พุทฺเธ ปสนฺนํ

อคฺเค ฐมฺเม ปสนฺนํ

อคฺเค สจฺจเม ปสนฺนํ

อคฺคสุมี ทานํ ททติ

อคฺคํ อายุ จ วณฺโณ จ

อคฺคสุส ทาทา เมธาวิ

เทวญฺโต มนุสฺสโต วา

อคฺคํ ฐมฺมํ วิชานตํ

ทกฺขิเญยฺเย อนุตฺตเร

วิราจฺยุสฺสเม สุเข

ปฺญญกฺขเขตฺเต อนุตฺตเร

อคฺคํ ปฺญญํ ปวทฺตติ

ยโส กิตฺติ สุขํ พลํ ฯ

อคฺคฐมฺมสมาหิโต

อคฺคปฺปตฺโต ปโมทติติฯ³³

³⁰ มุลนิธิภูมิพโลภิกขุ, พจนานุกรม บาลี-ไทย-อังกฤษ ฉบับภูมิพโลภิกขุ เล่ม 5 แปลจาก Pali-English Dictionary, หน้า 2322, 2325, 2326, 2338.

³¹ สยามรัฐสแตมป์ มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2523, ตี.ม 19/1010/297.

³² ตี.ม. 19/520/351.

³³ สยามรัฐสแตมป์ มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2523, จ.อติ 25/270/299.

เมื่อปวงชนเลื่อมใสพระรัตนตรัยที่ล้ำเลิศ	รู้แจ้งธรรมอันเลิศ
เลื่อมใสในพระพุทธเจ้าผู้เลิศ	เป็นพระทักษิณะบุคคลผู้ยอดเยี่ยม
เลื่อมใสในพระธรรมอันเลิศ	เป็นที่สิ้นกำหนด เป็นที่สงบระงับและเป็นสุข
เลื่อมใสในพระสงฆ์ผู้เลิศ	เป็นเนื่อนาบุญอย่างยอดเยี่ยมของชาวโลก
ถวายทานในพระรัตนตรัยที่ล้ำเลิศ	ย่อมได้บุญที่ล้ำเลิศ
และเจริญด้วย อายุ วรรณะ	ยศ เกียรติคุณ สุขะ พละ ที่ล้ำเลิศ
นักปราชญ์จะเป็นมนุษย์หรือเทวดาก็ตาม	มีจิตตั้งมั่นในธรรมอันเลิศ
ถวายไทยธรรมแด่พระรัตนตรัยที่ล้ำเลิศ	ย่อมได้รับผลเลิศ รื่นเริงบันเทิงใจ ³⁴

ในเจตนิยสูตร กล่าวว่า “...โย โส ภิกขเว ภิกขุ สตุลฺลํ น กงฺขติ น วิจิจฺจติ อธิมุจฺติ สมฺปสฺสตี... ...ภิกขุในพระธรรมวินัยนี้ ไม่สงสัย ไม่เคลือบแคลง ปลงใจเชื่อ เลื่อมใส ในพระศาสนา...”³⁵ เหล่านี้ เป็นต้น

1.4.2 โอกัปปนา [มาจาก โอ+กปฺปนา = โอกปฺปนา (อิตถิลิงค์) “โอ” เป็น อุปสรรค = ตั้งไว้, วางไว้, เล็งไว้, ลง “กปฺปนา” = การกำหนดแน่ว, สิ่งที่กำหนดลงไป หรือที่ จัดแล้วหรือประกอบแล้ว, สิ่งที่ทำขึ้นโดยมีวัตถุประสงค์ที่แน่นอน] หมายถึง การปักใจแน่วแน่ว่า การตั้งมั่น การไว้วางใจ ความมั่นใจ ความเชื่อมั่น³⁶

ในคัมภีร์ของพระพุทธศาสนา ใช้คำว่า “โอกัปปนา” ในความหมายที่ หมายถึง ปลงใจเชื่อ³⁷ น้อมใจเชื่อ การทำให้เชื่อมั่นหรือความวางใจ³⁸ และยังหมายถึง ความปลงใจ เชื่อด้วยปัญญา³⁹ นอกจากนี้ในชาดอุปปีติกา ให้ความหมาย โอกปฺปนา = อภิสทฺทหน(กิริยาที่เชื่อ

³⁴ พุ.ธ. 25/90/378.

³⁵ ม.ม. 12/231/168.

³⁶ มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ, พจนานุกรม มอ-ไทย-อังกฤษ ฉบับภูมิพโลภิกขุ เล่ม 2 แปลจาก Pali-English Dictionary, หน้า 874.

³⁷ อภ.ธ. 34/27/36

³⁸ มหามกุฏราชวิทยาลัย, พระอภิธรรมปิฎก เล่มที่ 1 ภาคที่ 1 ธรรมสังคณีและอรรถกถา (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2525), หน้า 383.

³⁹ วรรณสิทธิ ไวทยะเสวี, ผู้แปล, คู่มือการศึกษาพระอภิธรรมมัตถสังคหะ ปริเฉทที่ 2 เจตสิกสังคหะ วิชา, หน้า 49.

อย่างยิ่ง) = สทฺธา⁴⁰ โอกัปปนानी ถือว่าเป็นลักษณะหนึ่งของศรัทธา เรียกว่า โอกัปปนสัทธา คือ ศรัทธาอันมั่นคง⁴¹

โอกัปปนา ในรูปศัพท์บาลีนี้ ยังปรากฏอยู่ในรูปศัพท์อย่างอื่นอีก เช่น โอกัปปเปติ (กิริยา) โอกัปปติ⁴² และมีปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎกดังเช่นข้อความต่อไปนี้

“กตมํ ตสฺมี สมเย สทฺธิทฺธิโย โหติ ยา ตสฺมี สมเย สทฺธา สทฺทหนา โอกัปปนา อภิปปสาโท สทฺธา สทฺธิทฺธิโย สทฺธาพลํ อิทํ ตสฺมี สมเย สทฺธิทฺธิโย โหติฯ”⁴³ สัทธินทฺธิโยมีในสมัยนั้นเป็นโจน ศรัทธา กิริยาที่เชื่อ ความปลงใจเชื่อ ความเลื่อมใสยิ่ง ศรัทธา อินทฺธิโย คือ ศรัทธา สัทธาพละ ในสมัยนั้นอันใด นี้ชื่อว่า สัทธินทฺธิโย มีในสมัยนั้น⁴⁴

1.4.3 อธิมุคฺติ [มาจาก อธิ+มุจ+ติ = อธิมุคฺติ (อิตถิลิงค์) “อธิ” เป็นอุปสรรค = ยิ่ง, ใหญ่, เหนือ, พัน, เจริญ “มุคฺติ” (มุจ+ติ) = ความพ้น, การปล่อย, อิศรภาพ] หมายถึง ความตกลงใจ ความตั้งใจ ความตัดสินใจ และยังหมายถึงความน้อมใจเชื่อหรือปลงใจเชื่อด้วย⁴⁵

ดังที่ปรากฏในพระไตรปิฎก ในเจโตขีลสูตร ว่า “...โยโส ภิกฺขเว ภิกฺขุ สตุถริ น กงฺขติ น วิจิจฺจติ อธิมุจฺติ (กิริยาของอธิมุคฺติ) สมฺปสึทฺติ... ...ภิกฺขุในพระธรรมวินัยนี้ ไม่สงสัย ไม่แคลงสงสัย ปลงใจเชื่อ เลื่อมใสในพระศาสนา...”⁴⁶

ในอรรถกถา อย่างพระคัมภีร์อภิธรรมมัตถสังคหะ และวิสุทธิมรรค ที่กล่าวถึง ลักษณะของศรัทธาไว้สองนัย มีในนัยหนึ่งที่กล่าวถึง อธิมุคฺติ ดังนี้ “โอกัปปนลกฺขณา ปกฺขนฺทนรธา อธิมุคฺติ ปจฺจุปฺภูตนา สทฺธมฺมสวนาทิสิตาปตฺติยฺคปทฺฐานา หมายถึง

⁴⁰ หลวงเทพคุณานุศิษฎ์, ชาติอุปปีปกา, หน้า 16.

⁴¹ มหามกุฏราชวิทยาลัย, พระสูตรและอรรถกถา แปล อังคตตรนิกาย ปุณฺณก-ฉักกนิบาต เล่มที่ 3, (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2525), หน้า 128.

⁴² มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ, พจนานุกรม บาลี-ไทย-อังกฤษ ฉบับภูมิพโลภิกขุ เล่ม 2 แปลจาก Pali-English Dictionary, หน้า 874.

⁴³ สุยามรณัฐสุต เตปิฎก มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2523, อภ.ส. 34/27, 207/11, 86.

⁴⁴ อภ.ส. 34/27, 79/36, 49.

⁴⁵ มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ, พจนานุกรม บาลี-ไทย-อังกฤษ ฉบับภูมิพโลภิกขุ เล่ม 1 แปลจาก Pali-English Dictionary, หน้า 155-157.

⁴⁶ ม.ม. 12/231/168.

ศรัทธานั้น มีความวางใจ เป็นลักษณะ มีความเล่นไปเป็นกิจ มีความตัดสินใจเป็นผล มีองค์แห่ง โสคาปัตติยังคะ เป็นเหตุ”⁴⁷

อริมุตติ ในรูปศัพท์บาลีสามารถเปลี่ยนรูปได้ต่างๆ ดังนี้ อริมุจติ (กิริยา ,กัมม วาจก ของ อริ+มุจ) อริมุจน (นปฺลงกลิงค์) อริมุตต (คุณศัพท์) อริโมกฺข (อริ+มุจ)⁴⁸

การใช้ คำว่า อริมุตติ และ อริโมกฺข มีข้อสังเกตที่ต้องพึงระวัง คือ “อริมุตติ” นั้น เป็นผลของสัทธาเจตสิก อันเป็นธรรมที่ประกอบกับจิตที่เป็นฝ่ายกุศลเท่านั้น (โสภณเจตสิก, นิตยสังขาร) คำว่า อริมุตติ จึงใช้กับจิตที่เป็นกุศลเท่านั้น ต่างจากคำว่า “อริโมกฺข” ที่ใช้เป็นชื่อ เจตสิกชนิดหนึ่ง เรียกว่า อริโมกฺขเจตสิก อริโมกฺขเจตสิกนี้ เป็นธรรมที่ประกอบกับจิตที่เป็น กุศลก็ได้ อุกุศลก็ได้ (อัญญสมานาเจตสิก, เขวาปนกสังขาร) แต่ถ้าหากนำคำว่า “อริโมกฺข” ไป ใช้ในบริบทของศรัทธา อริโมกฺขในฝ่ายศรัทธานี้ จะเป็นปสาทาธิโมกฺข คือ น้อมใจเชื่อด้วยอำนาจ ความเลื่อมใส ถือว่าเป็นกุศลแท้”⁴⁹ ดังนั้นในการใช้จึงควรพิจารณาบริบทประกอบด้วย

นอกจากนี้คำว่า “อริมุตติ” ยังเป็นคำไวพจน์ของคำว่า วิมุตติ ที่หมายถึง ความ หลุดพ้นด้วย โดยใช้เป็นไวพจน์ของวิมุตติในความหมายชั้นต่ำลงมา ที่จัดเป็นโลกีย์วิมุตติ ซึ่งมี หลายระดับ เรียกรวมๆ โดยใช้คำว่า “เจโตวิมุตติ” วิมุตติชั้นต่ำลงมานี้ ท่านมักแสดงความหมาย ด้วยคำว่า “อริมุตติ” หรือใช้อริมุตติเป็นไวพจน์ คือ หมายถึงภาวะที่จิตน้อมดังไปในสิ่งใดสิ่งหนึ่ง จนทำให้พ้นจากกิเลส พ้นจากสิ่งรบกวน หรือสิ่งที่เป็นปฏิปักษ์ ชั่วคราวตลอดเวลาที่อยู่ใน สถานะนั้น⁵⁰ นอกจากนี้ในความหมายที่หย่อนลงไปอีก ที่สามารถใช้คำว่า “อริมุตติ” แทน เจโต วิมุตติหรือวิมุตติได้นั้น เป็นความหมายที่กว้างมาก คือ หมายถึง ภาวะที่จิตน้อมดังไปในสิ่งที่ ศรัทธา เลื่อมใส เชื่อถือ ชื่นชม ชอบใจ อย่างใดอย่างหนึ่ง⁵¹ ภาวะจิตเช่นนี้ย่อมเป็นไปพร้อมด้วย กำลังจิตที่มุ่งเล่นไปทางเดียว คือ ทางที่จิตน้อมดังไปนั้นทำให้เกิดความกล้าหาญและเข้มแข็งมั่นคง ที่จะทำการไปตามแรงศรัทธา ภาวะจิตเช่นนี้เป็นความหลุดพ้นอย่างหนึ่ง เพราะมีกำลังเหนือกว่า พ้นจากอำนาจของธรรมฝ่ายตรงข้ามที่จะมาขัดขวาง รบกวน ท่านเรียกว่า หลุดพ้นจากปัจจนิกธรรม คือ ธรรมที่เป็นข้าศึก ในที่นี้ได้แก่ ความสงสัย เคลือบแคลง ความไม่เชื่อ ที่เป็นข้าศึกของศรัทธา

⁴⁷ มหามกุฏราชวิทยาลัย, วิสุทธิมรรค แปล ภาค 3 ตอน 1, หน้า 74-75.

⁴⁸ มูลนิธิภูมิพ โลภิกขุ, พจนานุกรม บาลี-ไทย-อังกฤษ ฉบับภูมิพโลภิกขุ เล่ม 1 แปลจาก Pali-English Dictionary, หน้า 155-157.

⁴⁹ มหามกุฏราชวิทยาลัย, วิสุทธิมรรค แปล ภาค 3 ตอน 1, หน้า 75, 82.

⁵⁰ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม, หน้า 313.

⁵¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 314.

1.4.4 สรณะ [เป็นนามศัพท์ที่เป็น นบุลงกลิงค์ มีรากศัพท์มาจาก คำว่า “สร” ที่แปลว่า ไป, ถึง, เทียบ] หมายถึง ที่พึ่ง ที่ระลึก⁵² สิ่งที่พุทธศาสนิกชนต้องยึดถือเป็นที่พึ่งที่ระลึก คือ ไตรสรณะ (ที่พึ่งสาม) ซึ่งหมายถึง พระรัตนตรัย อันได้แก่ พระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ หรือเรียกอีกอย่างว่า ไตรสรณคัมภ์ (การถึงสรณะสาม)

การที่คำว่า “สรณะ” สามารถใช้แทนคำว่าศรัทธาได้นี้ เนื่องจาก เมื่อเราทำการศึกษาและปฏิบัติธรรม เพื่อแสวงหาสัจธรรมที่เป็นความจริงแท้นั้น ในระหว่างที่เรายังไม่บรรลุสัจธรรม ยังไม่เกิดปัญญา เราจำเป็นต้องฝากความเชื่อ ความวางใจ เหมือนกับเป็นการมีที่พึ่งทางความคิดและจิตใจ โดยเชื่อผู้มีปัญญาที่เคยปฏิบัติจนค้นพบสัจธรรมมาก่อนแล้ว นั่นคือพระพุทธเจ้า พร้อมทั้งเชื่อในพระธรรมที่ทรงค้นพบ อีกทั้งพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า อันเป็นสาวกของพระองค์ที่เคยปฏิบัติจนพบสัจธรรม บรรลุผลนิพพานมาแล้ว เราจึงจำเป็นต้องมีสรณะสามนี้เป็นที่พึ่งพิง เป็นที่ระลึกถึง เพื่อให้เกิดความเชื่อมั่นและปฏิบัติให้ถูกแนวทาง จนกว่าเราจะเกิดปัญญาเห็นแจ้งสัจธรรมพึ่งตนเองได้

ในปญฺจสุทฺถนํ อรรถกถา มัชฌิมนิกาย มูลปิณณาสกํ กล่าวไว้ว่า “การถึงสรณะนั้น เมื่อโดยความหมาย ได้แก่ การได้ศรัทธาในพระรัตนตรัย มีพระพุทธเจ้าเป็นต้น และสัมาทิฏฐิที่มีศรัทธา(ในพระรัตนตรัย) เป็นพื้นฐาน เราเรียกว่า ทิฏฐิสุทฺถม (การทำความเห็นให้ตรง) ซึ่งอยู่ในบุญกิริยาวัตถุ 10”⁵³

นอกจากนี้ท่านยังกล่าวไว้ว่า “พระรัตนตรัยเป็นสรณะ คือ เมื่อระลึกถึงพระรัตนตรัยก็เตือนให้ใช้วิธีที่ถูกต้อง ในการแก้ปัญหาต่างๆ คือ ทำตามหลักอริยสัจ อย่างน้อยก็ทำให้หยุดยั้งจากความชั่ว มั่นใจที่จะทำดี หายหวาดกลัวและจิตใจผ่องใสในเวลานั้น”⁵⁴ ด้วยเหตุนี้ สรณะจึงมีนัยสัมพันธ์กับศรัทธา

⁵² พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า 305.

⁵³ มหามกุฏราชวิทยาลัย, พระสูตรและอรรถกถา แปล มัชฌิมนิกาย มูลปิณณาสกํ เล่มที่ 1 ภาคที่ 1, (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2525), หน้า 327.

⁵⁴ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม, หน้า 731.

1.4.5 การวะ [เป็นนามศัพท์ที่เป็น ปุงลิงค์, นปุงสกลิงค์ มีรากศัพท์มาจากคำว่า “ครุ” ที่แปลว่า หนัก] หมายถึง ความเคารพ ความนับถือ⁵⁵ ความเป็นผู้หนัก⁵⁶ การวธรรมนั้น มีอยู่ 6 ประการ คือ

พุทธคารวตา คือ ความเคารพหรือความเป็นผู้หนักในพระพุทธเจ้า

ธรรมคารวตา คือ ความเคารพหรือความเป็นผู้หนักในพระธรรม

สังฆคารวตา คือ ความเคารพหรือความเป็นผู้หนักในพระสงฆ์

สิกขาคารวตา คือ ความเคารพหรือความเป็นผู้หนักในการศึกษา

อัปปมาทคารวตา คือ ความเคารพหรือความเป็นผู้หนักในความไม่ประมาท

ปฏิบัติถนการวตา คือ ความเคารพหรือความเป็นผู้หนักในการต้อนรับปราศรัย⁵⁷

ความเป็นผู้หนัก หมายถึง ความเป็นผู้มีใจที่หนักหน่วงมุ่งอยู่ใน พระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ เป็นต้น ให้ความเคารพเชื่อถือ และนอบน้อม อีกทั้งระลึกถึงอยู่เสมอ โดย นัยนี้จึงมีความหมายเกี่ยวข้องกับศรัทธา ในลักษณะที่เป็นศรัทธาที่มีอารมณ์ความรู้สึกเข้ามาเกี่ยวข้อง ดังที่มีพระอรรถกถาจารย์ได้กล่าวไว้ว่า

อันความเคารพ คือ ความวางใจ ความตั้งมั่น เป็นหลักสำคัญของบุคคลทุกถ้วนหน้า ถ้าบุคคลไม่มีความวางใจในสิ่งใดสิ่งหนึ่งแล้ว ก็ย่อมมีความว้าวุ่นใจ... ถ้ามีความเคารพ วางใจมั่นในสิ่งใดสิ่งหนึ่งอยู่ ย่อมทำให้อุ่นใจ ไม่ว้าวุ่น... แต่วัตถุที่ควรเคารพควรวางใจนั้น ก็ต่าง ๆ กัน บางวัตถุไม่ดีพอที่จะให้เคารพได้ บางวัตถุไม่ดีพอที่จะให้วางใจได้ เมื่อบุคคลเคารพและวางใจในวัตถุเช่นนั้น ก็ไม่หนักแน่นมั่นคง ต่อเมื่อวัตถุที่ควรเคารพที่ควรวางใจนั้นเป็นอย่างดี ควรเคารพ ควรวางใจได้ดี การเคารพ การวางใจจึงมั่นคง พระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้เป็นพระบรมศาสดาของเราทั้งหลาย เป็นคารวฐานิยะ เป็นที่ตั้งแห่งความเคารพ เป็นที่ควรวางใจอย่างสูงสุดในพระพุทธศาสนาประการหนึ่ง...⁵⁸

⁵⁵ มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ, พจนานุกรม บาลี-ไทย-อังกฤษ ฉบับภูมิพโลภิกขุ เล่ม 2 แปลจาก Pali-English Dictionary, หน้า 1318.

⁵⁶ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์, ธรรมานุกรม, หน้า 137.

⁵⁷ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า 33.

⁵⁸ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์, ธรรมานุกรม, หน้า 120.

2. ประเภทของศรัทธา

ศรัทธาในพระพุทธศาสนาแบ่งศรัทธา 4 ประเภท คือ ตลาคตโพธิสัตถา กัมมสัตถา วิปากสัตถา กัมมัสสกตาสัตถา หรือเรียกว่า หลักศรัทธา 4⁵⁹ มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

2.1 ตลาคตโพธิสัตถา คือ เชื่อในปัญญาตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า โดยมีความมั่นใจในองค์ตลาคตว่าทรงเป็นพระสัมมาสัมพุทธะ ทรงพระคุณทั้ง 9 ประการ⁶⁰ คือ

อรหํ เป็นพระอรหันต์ คือเป็นผู้ไกลจากกิเลสและบาปกรรม ทรงความบริสุทธิ์ เป็นผู้หักห้ามแห่งสังสารจักร อันได้แก่ อวิชชา ตัณหา อุปาทาน กรรม ได้แล้ว เป็นผู้ควรแนะนำสั่งสอนผู้อื่น เป็นผู้ควรรับความเคารพ ควรแก่การทักษิณา

สมฺมาสมฺพุทฺโธ เป็นผู้ตรัสรู้เองโดยชอบ คือ รู้ரியสิ่งดี โดยไม่เคยได้เรียนรู้จากผู้อื่น จึงทรงเป็นผู้เริ่มประกาศธรรม เป็นผู้ประคองพระศาสนา

วิชชาจรณสมฺปนฺโน ถึงพร้อมด้วยวิชาและจรณะ คือ เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยความรู้แจ้ง อันได้แก่ วิชา 3 และ วิชา 8 และ เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยปฏิบัติเครื่องบรรลुวิชชานั้น อันได้แก่ จรณะ 15

สุคโต เป็นผู้เสด็จไปด้วยดี คือ ทรงมีทางเสด็จที่ถึงมอันได้แก่อริยมรรค เสด็จไปสู่ที่ติงามกล่าวคือพระนิพพาน เสด็จไปที่ใดก็ทรงบำเพ็ญพุทธกิจไว้บริบูรณ์ ประคองพระศาสนาไว้เป็นประโยชน์ให้แก่มหาชน

โลกวิทู เป็นผู้รู้แจ้งโลก คือ ทรงรู้สถานะอันเป็นคตินิยมแห่งโลก คือ สังขารทั้งหลาย ทรงหยั่งทราบอริยาสัยสันดานแห่งสัตว์โลกทั้งปวง ผู้เป็นไปตามอำนาจแห่งคตินิยมโดยดั่งแท้ เป็นเหตุให้พระองค์ดำเนินเป็นอิสระ พ้นจากอำนาจครอบงำแห่งคตินิยมดำนั้น และทรงเป็นที่พึ่งแห่งสัตว์ทั้งหลายผู้ยังจมอยู่ในกระแสโลกได้

⁵⁹ คำสอนเรื่องหลักศรัทธา 4 นี้ เพิ่งเกิดขึ้นมาในสมัยหลัง เพราะศรัทธา 4 ที่เป็นชุดอย่างนี้ ไม่มีปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎก หรือแม้แต่อรรถกถาใดๆ เลย นอกจากตลาคตโพธิสัตถาอย่างเดียว ซึ่งมีรูปศัพท์มาจากข้อความในบาลีที่ว่า “สทฺทหติ ตลาคตสฺส โพธิ” ส่วนอีกสามข้อนั้น เกิดจากการเก็บรวบรวมเอาธรรมข้อนั้นขึ้นมาผสมกัน แต่ไม่ได้มีรูปศัพท์อย่างนั้นจริง อย่างกัมมสัตถา และวิปากสัตถา เป็นศัพท์ที่ผูกขึ้นโดยถือตามหลักคำสอนเกี่ยวกับกรรม ซึ่งโดยมากมาในเรื่องทวิภูติ แต่รูปศัพท์โดยตรงไม่มี แม้แต่ที่แปลว่าเชื่อกกรรมในอุปาสกธรรม 5 ก็เป็น “กมฺมํ ปุจฺเจติ” ซึ่งมีความหมายว่ามุ่งกรรม ไม่มุ่งหามงคล ส่วนรูปศัพท์ว่า กัมมัสสกตาสัตถานั้นไม่มี มีแต่ กัมมัสสกตา (อัง.ปิฎก. 22/161/189) กัมมัสสกตาญาณ (อภิ.วิ.35/822/480) บ้าง เป็นต้น ซึ่งล้วนแล้วแต่เป็นเรื่องปัญญาทั้งสิ้น (ดู พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), พุทธธรรม, หน้า 426.)

⁶⁰ ส.ม. 19/997/496.

อนุตโตโร ปุริสทมนุสสารถิ เป็นสารถิฝึกบุรุษที่ควรฝึก ไม่มีผู้อื่นยิ่งกว่า คือ ทรงเป็นผู้ฝึกคนได้ดียิ่งไม่มีใครเทียมเท่า ทรงรู้จักให้อุบายให้เหมาะแก่บุคคล สอนเขาโดยไม่ต้องใช้อาญา และทำให้เขาบรรลุผลที่พึงได้ ตามกำลังความสามารถของเขา

สตถา เทวมนุสสานิ เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย

พุทฺโธ เป็นผู้ตื่นและเบิกบาน คือ ทรงเป็นผู้ตื่นไม่หลงมกมาย และทรงปลุกผู้อื่นให้พ้นจากความหลงมกมายนั่นด้วย อนึ่ง เพราะไม่คิด ไม่หลง ไม่ห่วงกังวลกับสิ่งใด จึงทรงเป็นผู้เบิกบาน มีพระทัยผ่องแผ้ว บำเพ็ญพุทธกิจได้ถูกต้องบริบูรณ์

ภควา เป็นผู้จำแนกกรรม อีกนัยหนึ่งกล่าวว่าเป็นผู้มีโชค คือ หวังพระโพธิญาณก็ได้ สมหวัง ประกาศศาสนาก็ชักจูงผู้คนให้ได้บรรลุธรรมสมปรารถนา ผู้คิดร้ายก็ไม่อาจทำร้ายได้⁶¹

การเชื่อในศกาคตโพธิสัทธานี้จำเป็นและสำคัญมาก เพราะพระพุทธเจ้าเป็นผู้ให้กำเนิดพระพุทธศาสนา และพระพุทธศาสนาเกิดขึ้นเพราะการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ถ้าไม่เชื่อว่าพระพุทธเจ้าตรัสรู้จริง ก็เท่ากับไม่เชื่อศาสนาทั้งหมด

นอกจากนี้การมีศกาคตโพธิสัทธา ยังหมายถึง การมีความเชื่อมั่นในศักยภาพของมนุษย์ที่สามารถตรัสรู้สังขารม พัฒนาตนเองให้เข้าถึงความดีสูงสุด ด้วยความเพียรพยายามฝึกตนของมนุษย์เอง โดยที่ไม่มีอำนาจภายนอกใดๆ ไม่ว่าจะเป็นเทวดา มาร หรือพรหม ที่จะทำได้ดีกว่า ยิ่งกว่าหรือเกินกว่าตัวมนุษย์เอง ดังพระพุทธเจ้าที่ได้ทรงปฏิบัติจนเป็นผลสำเร็จ เป็นตัวอย่างไว้แล้ว

ความศรัทธาในปัญญาตรัสรู้ของพระพุทธเจ้านี้ นำไปสู่ความศรัทธาในอีกสองสิ่ง คือ พระธรรม และพระสงฆ์

ศรัทธาในพระธรรม คือ เชื่อในคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า อันเป็นหลักแห่งความจริงและความดีงาม ความถูกต้อง ตามที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ และทรงปฏิบัติจนประจักษ์ด้วยตัวพระองค์เอง เชื่อว่าหากเราปฏิบัติตามหลักธรรมคำสอนนี้ ก็จะสามารประจักษ์แจ้งตรัสรู้สังขารมได้เช่นเดียวกัน พร้อมทั้งเชื่อในคุณของพระธรรมทั้ง 6 ประการ⁶² คือ

สุวากุขาโต ภควตา ธมฺโม พระธรรมอันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ดีแล้ว คือ ตรัสไว้เป็นความจริงแท้ อีกทั้งงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด พร้อมทั้งอรรถ พร้อมทั้งพยัญชนะ เป็นหลักการครองชีวิตอันประเสริฐ บริสุทธิ บริบูรณ์สิ้นเชิง

⁶¹ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า 195, 198, 260, 272, 322, 331, 344, 370.

⁶² ส.ม. 19/997/497.

สนุทิฐิโก อันผู้ปฏิบัติจะพึงเห็นได้ชัดด้วยตนเอง คือ ผู้ใดปฏิบัติ ผู้ใดบรรลु ผู้นั้นย่อมเห็นประจักษ์ด้วยตนเอง ไม่ต้องเชื่อตามคำของผู้อื่น ผู้ใดไม่ปฏิบัติ ไม่บรรลุ ผู้อื่นจะบอกให้เห็นไม่ได้

อกาลิโก ไม่ประกอบด้วยกาล คือ ไม่ขึ้นกับเวลา พร้อมเมื่อใดบรรลุได้ทันที อีกนัยหนึ่งว่า เป็นจริงอยู่อย่างไร ก็เป็นอย่างนั้น ไม่จำกัดด้วยกาล

เอหิปสฺสโก ควรเรียกให้มาดู คือ เชิญชวนให้มาชมและพิสูจน์ หรือท้าทายต่อการตรวจสอบ เพราะเป็นของจริงและคิจริง

โอปนยิโก ควรน้อมเข้ามา คือ ควรน้อมเข้ามาไว้ในใจ หรือน้อมใจเข้าไปให้ถึง ด้วยการปฏิบัติให้เกิดมีขึ้นในใจ หรือให้ใจบรรลุถึง

ปัจจุตฺตํ เวทิตพฺโพ วิญญูหิ อันวิญญูชนพึงรู้เฉพาะตน คือ เป็นวิสัยของวิญญูชนจะพึงรู้ได้ เป็นของจำเพาะตน ต้องลงมือปฏิบัติด้วยตนเองจึงจะรู้ ทำให้กันไม่ได้ เอาไปจากกันไม่ได้ และประจักษ์ได้ที่ใจของตนเอง⁶³

ศรัทธาในพระสงฆ์ คือ ความเชื่อความเลื่อมในพระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า ว่าผู้ประกอบด้วยสังคฺคทั้ง 9 ประการ⁶⁴ คือ

สุปฏิปฺนโน ภควโต สาวกสงฺโฆ พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นผู้ปฏิบัติดี คือ ปฏิบัติตามหลักมัชฌิมาปฏิปทา ปฏิบัติไม่ถอยหลัง ปฏิบัติสอดคล้องกับคำสอนของพระพุทธเจ้า ดำรงอยู่ในธรรมวินัย

อุชุปฺปิปฺนโน เป็นผู้ปฏิบัติตรง คือ ไม่หลงโลก ไม่มีมายาสาโดย ไม่อำพราง หรืออีกนัยหนึ่งว่า ดำเนินทางตรง คือ มัชฌิมาปฏิปทา

ญายปฺปิปฺนโน เป็นผู้ปฏิบัติถูกทางหรือปฏิบัติเป็นธรรม คือ ปฏิบัติปฏิปทาที่จะทำให้เกิดความรู้ หรือปฏิบัติเพื่อได้ความรู้ธรรม เพื่อออกจากทุกข์ อีกนัยหนึ่งว่า ปฏิบัติมุ่งธรรมเป็นใหญ่ ถือความถูกเป็นประมาณ

สามิจิปปิปฺนโน เป็นผู้ปฏิบัติสมควร คือ ปฏิบัติบำเพ็ญเพียร

อาหุเนยฺโย เป็นผู้ควรแก่ของค่านับ คือเป็นผู้ควรแก่การรับของที่เขานำมาถวาย

ปาหุเนยฺโย เป็นผู้ควรแก่การต้อนรับ

ทกฺขิณเณยฺโย เป็นผู้ควรแก่การทักษิณา ควรแก่ของทำบุญ

⁶³ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า 190-191.

⁶⁴ ส.ม. 19/997/497.

อณฺชลิกรณิโย เป็นผู้ควรแก่การกราบไหว้

อนุตฺตรํ ปุณฺณกุเชตฺตํ โลกสุตฺตํ เป็นนानุญอันยอดเยี่ยมของโลก ไม่มีนानุญอื่นยิ่งกว่า เป็นแหล่งปลูกฝังและเผยแพร่วรรณคดีที่ยอดเยี่ยมของโลก⁶⁵

โดยความมุ่งหมายแล้ว พระสงฆ์ในที่นี้หมายถึง พระอริยสงฆ์ โดยตรง ดังคำกล่าวที่ว่า ขทิทํ จตุตฺตาริ ปุริสสุคานิ อญฺฐ ปุริสปุคฺคตา หมายถึง คู่แห่งบุคคล 4 และ บุคคล 8⁶⁶ ซึ่งถือว่าเป็น บุคคลตัวอย่างที่ใคร่รู้ ได้ปฏิบัติ ได้รับผลของการปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธเจ้า ถึงขั้นพ้นทุกข์บรรลุมรรคผลยิ่งกว่าคนธรรมดา ทั้งยังทำหน้าที่เผยแผ่พระธรรมคำสอนแก่พุทธศาสนิกชนคั้งนั้นจึงควรให้ความเคารพเลื่อมใสและศรัทธา

นอกจากนี้ ศรัทธาในพระสงฆ์ ยังหมายถึงความเชื่อมั่นในสงฆ์ คือ ชุมชนพระภิกษุผู้เป็นสาวกของพระพุทธผู้มีพระภาคเจ้า ว่าเป็นชุมชนที่มีความดีงาม น่าชื่นชม มีแนวทางการปฏิบัติตนที่ประเสริฐ ตามที่พระพุทธเจ้าทรงสอนไว้ ควรแก่การเชิดชูรักษาและเข้าร่วม

ความศรัทธาใน พระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์นี้ รวมเรียกว่า ความศรัทธาในพระรัตนตรัย หรือจะเรียกว่า ไตรสรณคัมภ การถึงพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่ง ก็ได้

2.2 กัมมสัทธา คือ เชื่อกรรม เชื่อกฎแห่งกรรม เชื่อว่ากรรมมีอยู่จริง คือ เชื่อว่าชีวิตของมนุษย์นี้ตกอยู่ภายใต้กฎแห่งกรรม อันเป็นกฎแห่งการกระทำที่เป็นเหตุเป็นผลสืบเนื่องกัน ดังคำกล่าวที่ว่า “กมฺมุนา วตฺตติ โลโก” สัตว์โลกย่อมเป็นไปตามกรรม⁶⁷ กรรม หมายถึง การกระทำที่ประกอบด้วยเจตนา เป็นการทำความด้วยความจงใจ มีทั้งดีและชั่ว ภายใต้กฎแห่งกรรมนี้ ถ้าหากเป็นกรรมดี เรียกว่า กุศลกรรม ซึ่งเป็นการกระทำที่เกิดจากกุศลมูล คือ อโลภะ อโทสะ อโมหะ ย่อมให้ผลดี ถ้าหากเป็นกรรมชั่ว เรียกว่า อกุศลกรรม ซึ่งเป็นการกระทำที่เกิดจากอกุศลมูล คือ โลภะ โทสะ โมหะ ย่อมให้ผลชั่ว ดังนั้นเมื่อเราเจตนาจงใจกระทำการใดๆ ไม่ว่าจะเป็นทางกาย วาจา ใจ ย่อมเป็นกรรม เป็นความดีความชั่วที่มีขึ้นในตน เป็นเหตุปัจจัยให้เกิดผลดีผลร้ายสืบเนื่องต่อไป การกระทำนั้นๆ ไม่ว่างเปล่า ย่อมมีผลตามมาเสมอ ดังคำกล่าวที่ว่าทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว

เมื่อเชื่อดังนี้ จึงเชื่อต่อไปอีกว่า หากต้องการจะประสบผลสำเร็จในสิ่งใดนั้น ต้องได้มาด้วยการกระทำของตนเอง มิใช่ด้วยการอ้อนวอน หรืออนอนคอยโชค ชีวิตมนุษย์จะประสบแต่สิ่งที่

⁶⁵ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสนา ฉบับประมวลศัพท์, หน้า 63 ,334 ,347, 418.

⁶⁶ 1. โสคาปัตติมรรค และ โสคาปัตติผล 2. สกทาคามิมรรค และ สกทาคามิผล 3. อนาคามิมรรค และ อนาคามิผล 4. อรหัตตมรรค และ อรหัตตผล บุคคล 4 คู่ แยกได้เป็น 8

⁶⁷ ม.ม. 13/707/529.

ก็ได้ ก็ด้วยกรรมดีที่ต้องสร้างเอง ไม่จำเป็นต้องพึ่งพิงอำนาจจากเทวดา หรือเทพเจ้าใดๆ มาบันดาลให้ และเช่นเดียวกัน ถ้าหากต้องการจะหลุดพ้น บรรลุมรรคผลนิพพาน ก็ด้วยอุศลธรรมที่ตนก่อขึ้นเอง

2.3 วิปากสัทธา คือ เชื่อวิปาก เชื่อผลของกรรม เชื่อว่าผลของกรรมมีอยู่จริง “วิปาก” ในภาษาบาลี แปลว่า สุข สุขวิเศษ หมายถึงว่า ต่อเนื่องมาจากเหตุ เป็นส่วนผล⁶⁸ เหมือนที่เราเรียกว่า ผลไม้ ก็เพราะเกิดและสุกมาจากต้นไม้ วิปากสัทธา จึงเป็นการเชื่อผลที่สุกมาจากกรรม เชื่อว่ากรรมที่ทำแล้วต้องมีผล และผลต้องมีเหตุ ผลดีมาจากกรรมดี ผลชั่วมาจากกรรมชั่ว กรรมที่บุคคลทำไปแล้วย่อมให้ผลสมควรแก่เหตุเสมอ ดังที่ท่านได้กล่าวไว้ว่า

กรรมดำ มีวิปากดำ ได้แก่ การกระทำที่มีเจตนากระทำแต่ความชั่ว ทั้งทางกาย วาจา ใจ ให้เป็นไปเพื่อความเบียดเบียน ผู้ที่มีเจตนาประกอบกรรมชั่วนี้ ย่อมได้รับผลที่เป็นการเบียดเบียน ย่อมเสวยเวทนาที่มีการเบียดเบียน ย่อมได้รับความทุกข์แต่เพียงอย่างเดียว

กรรมขาว มีวิปากขาว ได้แก่ การกระทำที่มีเจตนากระทำแต่ความดี ทั้งทางกาย วาจา ใจ ให้เป็นไปเพื่อความไม่เบียดเบียน ผู้ที่มีเจตนาประกอบกรรมดีนี้ ย่อมได้รับผลที่ไม่มีการเบียดเบียน ไม่เสวยเวทนาที่มีการเบียดเบียน ย่อมได้รับความสุขแต่เพียงอย่างเดียว

กรรมทั้งดำทั้งขาว มีวิปากทั้งดำทั้งขาว ได้แก่ การกระทำที่มีเจตนากระทำความชั่ว บ้าง ความดีบ้าง เพื่อความเบียดเบียนบ้าง เพื่อความไม่เบียดเบียนบ้าง ผู้ที่มีเจตนาประกอบกรรมชั่วบ้าง ประกอบกรรมดีบ้าง ย่อมได้รับผลที่เป็นการเบียดเบียนบ้าง ที่ไม่มีการเบียดเบียนบ้าง ย่อมเสวยเวทนาที่มีการเบียดเบียน ย่อมได้รับความทุกข์บ้าง สุขบ้าง

กรรมไม่ดำไม่ขาว มีวิปากไม่ดำไม่ขาว ย่อมเป็นไปเพื่อความสิ้นกรรม ได้แก่ การกระทำที่เป็นไปเพื่อการละกรรม มีเจตนาที่จะละกรรมขาว ที่มีวิปากขาว และเจตนาที่จะละกรรมดำ ที่มีวิปากดำ ไม่ก่อให้เกิดกรรมอีกต่อไป เป็นการกระทำที่มีเจตนามุ่งความหลุดพ้น เป็นจุดหมายปลายทาง⁶⁹

ถึงแม้ในบางครั้งกรรมจะไม่แสดงผลในทันที แต่วิปากของกรรมนั้นย่อมส่งผลอย่างแน่นอน เมื่อสบโอกาส ดังที่มีพระอรหันตภิกษุได้แสดงไว้เกี่ยวกับหลักเกณฑ์การให้ผลของกรรม 12 อย่าง อันจะเป็นเครื่องยืนยันถึงความแน่นอนในผลของกรรม คือ

กรรมที่จำแนกตามเวลาที่ให้ผล 4 อย่าง ได้แก่

⁶⁸ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์, ธรรมานุกรม, หน้า 397.

⁶⁹ อจ.จตุกก. 21/235/268.

ทฤษฎีกรรมเวทนิยกรรม คือ กรรมให้ผลในปัจจุบัน คือในภพนี้

อุปปัจชเวทนิยกรรม คือ กรรมให้ผลในภพที่จะไปเกิด คือในภพหน้า

อปรายเวทนิยกรรม คือ กรรมให้ผลในภพต่อๆ ไป ไม่กำหนดว่าเมื่อไร

อโหสิกรรม คือ กรรมเลิกให้ผล เพราะไม่สบช่องที่จะให้ผล จึงอ่อนกำลังลง จนในที่สุดก็หายไป หรืออีกนัยหนึ่งว่า กรรมที่ให้ผลเสร็จแล้ว

กรรมที่จำแนกการให้ผลตามหน้าที่ 4 อย่าง ได้แก่

ชนกกรรม คือ กรรมแต่งให้เกิด หรือกรรมนำไปเกิด กรรมดีก็นำไปเกิดในภพที่ดี กรรมชั่วก็นำไปเกิดในภพที่ชั่ว

อุปัตถัมภกกรรม คือ กรรมสนับสนุน จะเข้าสนับสนุนหรือซ้ำเติมต่อจากชนกกรรม

อุปปีฬกกรรม คือ กรรมบีบคั้น ถัดกัน เบียดเบียน คือเข้ามาบีบคั้นผลแห่งชนกกรรมนั้น ให้แปรเปลี่ยน ทุเลาเบาลง หรือสิ้นเข้า

อุปมาตกกรรม หรือ อุปัจเจตกกรรม คือ กรรมคัดรอน ทำหน้าที่คล้ายอุปปีฬกกรรมแต่รุนแรงกว่า ถึงขั้นเข้าคัดรอนการให้ผลของกรรมเดิม ให้ขาดและหยุดไปอย่างสิ้นเชิง แล้วเข้าให้ผลแทน

กรรมจำแนกตามลำดับกำลังที่ให้ผล 4 อย่าง ได้แก่

ครุกรรม คือ กรรมหนัก กรรมที่มีกำลังมาก ให้ผลก่อน

พหุกรรม หรือ อาจิณณกรรม คือ กรรมที่ทำมาก ทำเป็นประจำ หรือทำเสมอๆ ให้ผลรองลงมา

อาสัณนกรรม คือ กรรมจวนเจียน หรือกรรมใกล้ตาย ถ้าไม่มีครุกรรมและพหุกรรม อาสัณนกรรมจะให้ผลก่อน

กตัตตการกรรม หรือ กตัตตวาปนกรรม คือ กรรมสักแต่ว่าทำ เป็นการกระทำโดยไม่มีเจตนา หรือผิดเจตนา ให้ผลต่อเมื่อไม่มีกรรมอื่นให้ผล⁷⁰

2.4 กัมมัชสาธกัตถา คือ เชื่อความที่สัตว์มีกรรมเป็นของๆ ตน แต่ละคนเป็นเจ้าของ และต้องรับผิดชอบเสวยวิบากที่เป็นไปตามกรรมของตน ดังที่พระพุทธองค์ทรงกล่าวไว้ว่า

“กมฺมสุตฺตา มานว สุตฺตา กมฺมทาทา กมฺมโยนิ กมฺมพณฺฐ กมฺมปฏิสฺระนา, กมฺมํ สุตฺเต วิชฺชติ ยทฺธิ หีนปณฺธิตาย” หมายความว่า มานพ สัตว์ทั้งหลาย มีกรรมเป็นของตน เป็นผู้รับผล

⁷⁰ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า 5.

ของกรรม มีกรรมเป็นก่าเนิค มีกรรมเป็นพวกพ้อง เป็นผู้ติดตาม มีกรรมเป็นที่พึ่ง กรรมย่อมจำแนกสัตว์ทั้งหลาย ให้เป็นผู้เลวทรามก็มี ให้เป็นผู้ปราณีตก็มี⁷¹

เป็นการเชื่อว่า สัตว์ที่ได้ดีมีความสุขสบาย ก็เพราะได้ประกอบกรรมดีไว้ สัตว์ที่ได้รับ ความทุกข์ยากไม่สบาย ก็เพราะได้ประกอบกรรมชั่วไว้ ดังนั้นผลที่เราได้รับอยู่ในปัจจุบันนี้ ทุกอย่าง เป็นผลจากการกระทำของเราเอง บางอย่างอาจเป็นผลของกรรมในชาตินี้ แต่บางอย่างอาจเป็นผลของกรรมในอดีตชาติ เปรียบกรรมและวิบาก อันเป็นผลของกรรม เหมือนคั้งเงาที่ติดตามตัวผู้เป็นเจ้าของ

ในพระไตรปิฎกนั้นปรากฏเพียง ตถาคตโพธิสัทธา เท่านั้น แต่ถ้าว่าโดยใจความแล้ว กัมมสัทธา วิปากสัทธา และกัมมัสสกตาสัทธา ก็สามารถรวมลงในตถาคตโพธิสัทธาได้ทั้งหมด เพราะถือได้ว่าเป็นการเชื่อในคำสอนของพระพุทธเจ้า นอกจากนี้ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ยังได้ทรงย่อศรัทธาสีประเภท เป็นสองประเภท คือ ตถาคตโพธิสัทธา จัดเป็นการเชื่อศาสนา และ กัมมัสสกตาสัทธา โดยรวมกัมมสัทธาและวิปากสัทธาลงในข้อนี้ จัดเป็นการเชื่อเหตุผล⁷²

3. ลักษณะของศรัทธา

ศรัทธาในพระพุทธศาสนานั้นปรากฏอยู่ในหลายลักษณะ สามารถแบ่งแยกได้ดังนี้ อย่างแรกแบ่งตามลักษณะขององค์ธรรม (องค์ธรรม คือ ส่วนประกอบของกระบวนการทั้งหมดในการเกิดขึ้นเป็นสภาวะธรรมนั้นๆ ในที่นี้สภาวะธรรมนั้น หมายถึง ศรัทธา) เป็น 2 ลักษณะ คือ

1. ศรัทธานี้ มีความเชื่อเป็นลักษณะ มีความเลื่อมใสเป็นกิจ มีความไม่ขุ่นมัวเป็นผล มีวัตถุอันเป็นที่ตั้งแห่งความเชื่อ เป็นเหตุ (สัพพทหนลกขณา ปสาทนรสา อากาพสุลลยปัจจุปฏฐานา สทฺทเธยฺยวตฺถุ ปทฏฐานา)⁷³

2. ศรัทธานี้ มีความวางใจเป็นลักษณะ มีความเอนไปเป็นกิจ มีความตัดสินใจเป็นผล มีองค์แห่งโศคาปิตติยังคะเป็นเหตุ (โอกปฺปนลกขณา ปกฺขนทนรสา อธิมุคฺติ ปัจจุปฏฐานา

⁷¹ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, สารานุกรมพระพุทธศาสนา, หน้า 529.

⁷² สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, สารานุกรมพระพุทธศาสนา, หน้า 470.

⁷³ “สัพพทหน ลกขณา” ในพระอภิธัมมัตถสังคหะ แปลว่า มีความเชื่อในกุศลธรรมเป็นลักษณะ “ปสาทน รสา” ในวิสุทฐิมนรค แปลว่า มีการทำให้ใสเป็นรส ดังแก้วอุทกปสาทกะ (แก้วทำน้ำให้ใส) ซึ่งหมายถึง มีการทำให้จิตผ่องใสหรือเลื่อมใส.

สัทรมุณสวนาทิสตาศปศุติยคุปทภูฐานา)⁷⁴

ศรัทธาแบ่งได้อีก 2 ลักษณะโดยกิจ (หน้าที่) ดังที่แสดงไว้ในคัมภีร์อัฐสาธินี อรรถกถาธรรมสังคณี และ มิตินทปัญหา ดังนี้

1. สัมปสาทณลักษณะศรัทธา คือ ศรัทธามีความทำให้เลื่อมใสด้วยดีเป็นลักษณะ ศรัทธาในลักษณะนี้ เมื่อเกิดขึ้นย่อมข่มนิรวณทั้งหลาย ย่อมให้กิเลสสงบ จิตที่ปราศจากนิรวณย่อมเป็นจิตที่ใส ผ่องใส ไม่ขุ่นมัว⁷⁵ ศรัทธาในลักษณะนี้เปรียบเหมือนแก้วมณีที่ทำให้น้ำใส ดังที่พระนาคเสนได้กล่าวเปรียบเทียบให้พระยามิลินท์ ฟัง ว่า

มหาบพิตร เปรียบเหมือน พระเจ้าจักรพรรดิ ข้ามแม่น้ำน้อยพร้อมด้วยกองทัพสี่เหล่า น้ำนั้นจึงขุ่นมัว ขุ่นขึ้นเป็นเปือกตม เต็มไปด้วยโคลน จอกแหน สาหร่าย เพราะช้าง ม้า รถ และพลเดินเท้าทั้งหลาย พระเจ้าจักรพรรดิทรงข้ามไปแล้ว จึงสั่งคนทั้งหลายว่า “นี่แน่ะ พนาย พวกเธอจงนำน้ำดื่มมา เราจักดื่มน้ำนั้น” ก็พระเจ้าจักรพรรดิมีแก้วมณีสำหรับทำให้น้ำใส สะอาด คนทั้งหลายกราบทูลรับพระบัญชาของพระเจ้าจักรพรรดิ แล้วเอาแก้วมณีสำหรับทำให้น้ำให้ใสสะอาดใสลงในน้ำ ก็ทำให้บรรดาโคลน จอกแหน สาหร่าย เปือกตม ตะกอนทั้งหลายสงบนิ่ง น้ำก็กลายเป็นน้ำที่ใสสะอาด ผ่องใส ไม่ขุ่นมัว จากนั้นคนทั้งหลายก็น้อมน้ำดื่มถวายพระเจ้าจักรพรรดิ

ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระองค์พึงเห็นว่า จิตเป็นคุณน้ำ พึงเห็นว่าพระโยคาวจรเป็นคุณคนเหล่านั้น (โยคาวจร คือ ผู้ยังลงสู่ความเพียร ผู้ประกอบความเพียร ผู้เจริญภาวนา) พึงเห็นกิเลสทั้งหลายว่าเป็นคุณโคลน เปือกตม จอกแหน สาหร่าย พึงเห็นว่าศรัทธาเป็นคุณแก้วมณีใช้ทำให้น้ำใส ศรัทธาเมื่อเกิดขึ้น ย่อมข่มนิรวณทั้งหลายได้ จิตที่ปราศจากนิรวณย่อมเป็นจิตที่ใสไม่ขุ่นมัว เหมือนแก้วมณีอันทำให้น้ำใสสะอาดแล้ว โคลน จอกแหน สาหร่าย

⁷⁴ ในอรรถกถา มีการให้ความหมาย “โอกุปปน ลกขณา” ว่า มีความปลงใจเชื่อด้วยปัญญาเป็นลักษณะ หรือที่ใ้ว่า มีการเชื่อมั่นเป็นลักษณะ ก็มี และแปล อริมฺหิตี ปจฺจุปฺภูฏานา มีความน้อมใจเชื่อเป็นผล ส่วน คำว่าโสตาปตฺตียังคะ นั้น คือ 1. สัมปรัสสังสวะระ คบสัตนุรุษ 2. สัทธัมมัสสวณะ ฟังพระสัทธรรม 3. โยนิโสมนสิการ มนสิการให้ตรงที่เกิดของรูปนาม , การพิจารณาในใจโดยแยบคาย 4. ธัมมานุวัตรปฏิบัติ การประพฤติธรรมสมควรแก่ธรรม.

⁷⁵ มหามกุฏราชวิทยาลัย, พระอภิธรรมปิฎก เล่มที่ 1 ภาคที่ 1 ธรรมสังคณีและอรรถกถา, หน้า 326.

เปือกตมและตะกอน ข่อมสบน้ำข่อมใสสะอาดไม่ขุ่นมัว ฉะนั้น ศรัทธาจึงได้ชื่อว่าความทำให้เลื่อมใสด้วยดีเป็นลักษณะ⁷⁶

2. สัมปักษ์นทณลักษณะสัทธา คือ ศรัทธาที่มีความทำให้แล่นไปเป็นลักษณะ ศรัทธาในลักษณะนี้เกิดขึ้นเมื่อเห็นจิตที่หลุดพ้นของผู้อื่นแล้ว ก็ข่อมแล่นไปด้วยดีในโสคาปิตติผลบ้าง ในสกทาคามีผลบ้าง ในอนาคามีผลบ้าง ในอรหัตตผลบ้าง ข่อมกระทำความเพียรให้ถึงธรรมที่ยังไม่ถึง(เพื่อถึงผลที่ตนยังไม่ถึง) เพื่อบรรลุธรรมที่ยังไม่บรรลุ (เพื่อบรรลุรรคที่ตนยังไม่บรรลุ) เพื่อทำให้แจ้งซึ่งธรรมที่ยังมิได้ทำให้แจ้ง (เพื่อทำให้แจ้งซึ่งนิพพาน หรือผลที่ตนยังมิได้ทำให้แจ้ง)⁷⁷ ด้วยเหตุนี้ พระนาคเสน จึงได้กล่าวเปรียบเทียบให้พระยามิลินท์ ฟังว่า

เปรียบเทียบเหมือนว่า ฝนฟ้าใหญ่ตกโปรยปรายลงมาเบื้องบนภูเขา น้ำฝนนั้นก็ไหลไปตามที่ราบลุ่ม ทำซอกเขา หัวชะแ่งทั้งหลายให้เต็ม แล้วก็ไปทำแม่น้ำให้เต็ม แม่น้ำที่เต็มเปี่ยมนี้ก็ไหลเซาะฝั่งทั้งสองข้างไป ต่อมา หมู่หมาชนมาถึงแล้ว เมื่อไม่รู้ว่า แม่น้ำเหล่านั้นต้นหรือลึก ก็กลัวรีรออยู่ที่ฝั่ง ลำดับนั้นมีบุรุษคนหนึ่งมาถึงเมื่อเล็งเห็น ความเข้มแข็งและกำลังของตนอยู่ ก็ผูกชายพกไว้แน่นแล่นข้ามไปด้วยดี ครั้นเห็นเขาข้ามได้ มหาชนก็พึงข้ามตาม ฉะนั้น จุลบุตรโยคาวจร พอเห็นจิตที่หลุดพ้นของท่านผู้อื่นแล้ว ก็ข่อมแล่นไปด้วยดีในโสคาปิตติผลบ้าง ในสกทาคามีผลบ้าง ในอนาคามีผลบ้าง ในอรหัตตผลบ้าง ข่อมกระทำความเพียรให้ถึงธรรมที่ยังไม่ถึง เพื่อบรรลุธรรมที่ยังไม่บรรลุ เพื่อทำให้แจ้งซึ่งธรรมที่ยังมิได้ทำให้แจ้ง ฉะนั้นเหมือนกัน ศรัทธาจึงได้ชื่อว่ามีความทำให้แล่นไปด้วยดีเป็นลักษณะ⁷⁸

นอกจากนี้ ในอรรถุสสาธินี อรรถกถาธรรมสังคณี ยังเปรียบศรัทธาที่ทำให้แล่นไปด้วยดีเป็นลักษณะไว้อีกอย่างว่า

เปรียบเหมือนกับ เหล่าชนผู้กลัว มหานทีที่เต็มไปด้วย จระเข้ มังกร และ รากษสร้ายเป็นต้น ก็ยืนอยู่ที่ฝั่งแม่น้ำทั้งสอง ส่วนทหารใหญ่ผู้กล้าในสงครามมาถึง จึงถามว่า เพราะเหตุใด พวกท่านจึงยืนอยู่ คนเหล่านั้นจึงกล่าวว่า พวกเราไม่อาจข้ามเพราะมีภัยเฉพาะหน้า ทหารใหญ่ผู้กล้าจึงจับดาบที่ตนเคยชำนาญแล้ว แล้วกล่าวว่า พวกท่านจงตามมาข้างหลังเรา อย่ากลัวเลย แล้วก้าวลงสู่แม่น้ำ ป้อนกันจระเข้และสัตว์ร้ายอื่นๆ กระทำความสวัสดีแก่พวก

⁷⁶ ไซยวัฒน์ กปิตกาญจน์, ผู้แปล, มลินทปัญหา เล่ม 1, หน้า 96-98.

⁷⁷ ไซยวัฒน์ กปิตกาญจน์, มลินทปัญหา เล่ม 1 ผู้แปล, หน้า 99.

⁷⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 99-100.

มนุษย์ทั้งหลาย นำจากฝั่งนี้ไปฝั่งโน้น จากฝั่งโน้นมาสู่ฝั่งนี้ ฉันทิ กุลบุตรโยคาวจรเมื่อให้ทาน รักษาศีล กระทำอุโบสถกรรม เริ่มภาวนา ศรัทธาข่มเป็นหัวหน้า เป็นภะวะนำหน้าไป เพราะฉะนั้น จึงกล่าวว่า ศรัทธามีความทำให้แล่นไปเป็นลักษณะ⁷⁹

ศรัทธาแบ่งตามเหตุได้อีก 3 ลักษณะ ดังนี้

1. อริโมกษ์ คือ น้อมใจเชื่อไปตาม เป็นความเชื่อที่เกิดขึ้นเพราะ สุตมยปัญญา คือปัญญาที่สำเร็จมาจากการฟัง ไม่ได้พิจารณาสอบสวนเลือกเฟ้นให้แน่นอน เชื่อตามคำบอกเล่า จึงถือว่าไม่ใช่ศรัทธาแท้ แต่ก็ถือว่า “เชื่อ” ตามศัพท์ ก็เรียกว่า ศรัทธา⁸⁰

2. จลสัทธา คือ ความเชื่อที่หวั่นไหวได้ เป็นความเชื่อที่สืบเนื่องมาจาก จินตมยปัญญา คือปัญญาที่สำเร็จด้วยความคิด พิจารณาด้วยตัวเอง จับเหตุกับผลมาพิจารณาจนเห็นจริง เกิดความรู้ขึ้น จลสัทธานี้ เป็นศรัทธาความเชื่อ แต่ยังไม่แน่ว ไม่มั่นคง เพราะบางครั้งคิดพิจารณาสอบสวนเห็นเป็นอย่างหนึ่งก็เชื่อไปอย่างหนึ่ง ต่อมาพิจารณาสอบสวน เห็นเปลี่ยนแปลงไปแล้ว ก็ไปเชื่ออีกอย่างหนึ่ง

3. อจลสัทธา คือ ความเชื่อที่แน่นอนไม่หวั่นไหว เป็นความเชื่อที่สืบเนื่องมาจาก ภาวนามยปัญญา คือ ปัญญาที่สำเร็จเพราะภาวนา⁸¹

ศรัทธายังแบ่งได้อีก 2 ลักษณะ คือ

1. ศรัทธาญาณสัมปยุต คือ ความเชื่อที่ประกอบด้วยปัญญา เป็นการเชื่อที่ใช้ปัญญาในการพิจารณาไตร่ตรอง ก่อนตัดสินใจว่าควรเชื่อหรือไม่ เชื่อเพราะมีความเข้าใจในเหตุผลเป็นมูลฐาน เมื่อเห็นว่ามีเหตุผลสมควรเชื่อจึงเชื่อ

2. ศรัทธาญาณวิปยุต คือ ความเชื่อที่ขาดปัญญา เป็นการเชื่อที่ไม่มีเหตุผล ไม่ใช่ปัญญาพิจารณาไตร่ตรอง เชื่อแบบน้อมใจเชื่อ ปล่อยใจเชื่อ⁸²

ในคัมภีร์มโนรถปฎิธิ อรรถกถาอังคุตตรนิกาย ยังแบ่งศรัทธาออกเป็น อีก 4 ลักษณะคือ

1. อาคมสัทธา คือ ศรัทธาของพระสัพพัญญูโพธิสัตว์ ที่ชื่อว่า อาคมสัทธา เพราะเริ่มมีมาตั้งแต่การบำเพ็ญบารมี

2. อธิคมสัทธา คือ ศรัทธาของพระอริยสาวกทั้งหลาย เพราะบรรลุด้วยการรู้แจ้งสัจธรรม

⁷⁹ มหาหมกุฎราชวิทยาลัย, พระอภิธรรมปิฎก เล่มที่ 1 ภาคที่ 1 ธรรมสังคณีและอรรถกถา, หน้า 328.

⁸⁰ ดู 1.4.3 อริมุตติ ในตอนที่เกี่ยวกับ ข้อสังเกตในการใช้คำว่า อริมุตติ และ อริโมกษ์ หน้า 22..

⁸¹ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์, ธรรมานุกรม, หน้า 397-398.

⁸² พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), พุทธธรรม, หน้า 615.

3. โอภปณสัทธา คือ ความเชื่ออย่างมั่นคง เพราะไม่หวั่นไหวในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นความเชื่ออันหยั่งลงมั่นคงด้วยปัญญา

4. ปสาทสัทธา คือ ความเชื่อที่เกิดขึ้นเพราะความเลื่อมใส⁸³

นอกจากนี้ ในพระไตรปิฎกยังปรากฏลักษณะของศรัทธา อีก 2 ลักษณะ คือ

1. อเวจุปปสาท หมายถึง ความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหว เป็นความเลื่อมใสอันหยั่งลงมั่นคงด้วยปัญญา⁸⁴

2. อภิปปสาท หมายถึง ความเลื่อมใสยิ่ง⁸⁵

4. เหตุแห่งศรัทธา

แรงจูงใจหรือสาเหตุที่ก่อให้เกิดศรัทธาความเชื่อนั้น ท่านกล่าวไว้ว่ามีอยู่ 4 ประการ คือ

1. รูปีปมาณสัทธา เชื่อเพราะถือรูปเป็นประมาณ พอใจในรูปสมบัติ ชอบรูปร่างสวย สง่างาม ผิวพรรณหมดจดผ่องใส

2. โภตัพมาณสัทธา เชื่อเพราะถือเสียงเป็นประมาณ เกิดความเชื่อเพราะเสียง ชอบฟัง เสียงไพเราะ หรืออีกนัยหนึ่งว่า ผู้ถือชื่อเสียงกิตติศัพท์หรือความโด่งดังเป็นประมาณ ศรัทธาเพราะ มีชื่อเสียง

3. ลูจัพมาณสัทธา เชื่อเพราะถือความเศร้าหมองเป็นประมาณ ศรัทธาเพราะเห็นว่า เป็นผู้ครองผ้าเก่า อยู่เรียบง่าย

4. ฐัมมัพมาณสัทธา เชื่อเพราะถือธรรมเป็นประมาณ พอใจในเนื้อหาธรรมและการ ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ เช่น ศรัทธาเพราะได้ฟังธรรม ศรัทธาเพราะเห็นภิกษุรักษามารยาทเรียบร้อย ดำรงอินทรีย์⁸⁶

⁸³ มหามกุฏราชวิทยาลัย, พระสูตรและอรรถกถา แปล อังกฤษตฺตนิทาย ปัญจก-ฉกกนิบาต เล่มที่ 3, หน้า 128.

⁸⁴ อจ.จุฎก. 21/52/74. ส.ม. 19/997,1000,1007/496,501,519.

⁸⁵ ส.ม. 49/520/351. อภ.ส. 34/27,79,82,207/36,49,53,86.

⁸⁶ วรณสิทธิ ไวทยะเสวี, ผู้แปล, คู่มือการศึกษาพระอภิธรรมมัตถกถา ประเลพที่ 2 เจตสิกสังคห วิชาค, หน้า 50.

นอกจากนี้ใน รูปสูตร ได้กล่าวถึงเหตุแห่งความเลื่อมใสไว้ 4 ประการ ที่คล้ายกัน คือ

1. บุคคลถือประมาณในรูป เลื่อมใสในรูป
2. บุคคลถือประมาณในเสียง เลื่อมใสในเสียง
3. บุคคลถือประมาณในความเศร้าหมอง เลื่อมใสในความเศร้าหมอง
4. บุคคลถือประมาณในธรรม เลื่อมใสในธรรม

ในประมาณ 4 นี้ ความเลื่อมใสศรัทธา เพราะถือธรรมเป็นประมาณ ถือว่าดีและก่อให้เกิดศรัทธาที่มั่นคงที่สุด ดังคาถาที่ว่า

ก็ชนเหล่าใด (ผู้มีศรัทธา) ถือรูปเป็นประมาณ และชนเหล่าใด คล้อยไปตามเสียง ชนเหล่านั้น เป็นผู้ตกอยู่ในอำนาจฉันทราคะ ย่อมไม่รู้จักชนนั้น (คือผู้ที่เราให้ความเลื่อมใสศรัทธา) ย่อมไม่รู้คุณภายในเขา และไม่เห็นข้อปฏิบัติภายนอกของเขา บุคคลนั้นแท้เป็นคนเขลา ถูกห้อมล้อมไว้โดยรอบ อันเสียงย่อมพัดไป (คือเลื่อมจากความเลื่อมใสศรัทธาต่อบุคคลหรือสิ่งนั้นๆ ได้ง่าย เมื่อมีผู้มาชักชวนให้เชื่อบุคคลหรือสิ่งอื่น) อนึ่ง บุคคลไม่รู้คุณภายใน และไม่เห็นข้อปฏิบัติภายนอกของเขา แม้บุคคลนั้นเห็นผลภายนอก (ถือความเศร้าหมองเป็นประมาณ) ก็ยังถูกเสียงพัดไป ส่วนบุคคลรู้ทั่วถึงคุณภายในของเขา และเห็นแจ้งข้อปฏิบัติภายนอกของเขา บุคคลนั้นเป็นผู้เห็นธรรมอันปราศจากเครื่องกั้น (ถือธรรมเป็นประมาณ) ย่อมไม่ถูกเสียงพัดไป⁸⁷

5. ลักษณะของผู้มีศรัทธา

ลักษณะของบุคคลผู้มีศรัทธามีอยู่ 3 ประการ ดังนี้

1. เป็นผู้ใคร่ที่จะเห็นท่านผู้มีศีล
2. เป็นผู้ปรารถนาจะฟังพระสัทธรรม
3. มีใจปราศจากความตระหนี่อันเป็นมลทิน มีจาคะยินดีในการสละ ยินดีในทานและการแจกจ่ายทาน⁸⁸

และยังปรากฏลักษณะของภิกษุผู้มีศรัทธาอีก 11 ประการ ดังนี้

⁸⁷ อจ.จตุกก. 21/65/93.

⁸⁸ อจ.ติก. 20/42/202.

1. เป็นผู้มึนศีล ตำรวมแล้วในปาติโมกขสังวร ถึงพร้อมด้วยอาจาระและโคจร (ความประพฤติดีและการไปที่ดี) มีปกติเห็นภัยในโทษทั้งหลาย มีประมาณน้อย สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย
2. เป็นผู้มึนสุตะมาก ทรงสุตะ สังสมสุตะ เป็นผู้สดับมามาก ทรงไว้คลัง่องปาก ชื่นใจ เเทงตลอดด้วยทักขิณซึ่งธรรมทั้งหลายอันงามในเมืองคั่น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด ประกาศพรหมจรรย์ พร้อมทั้งอรรถ พร้อมทั้งพยัญชนะ บริสุทธิ์บริบูรณ์สิ้นเชิง
3. เป็นผู้มึนมิตรดี มีสหาคี มีเพื่อนดี
4. เป็นผู้ว่าง่าย ประกอบด้วยธรรมเครื่องกระทำเป็นผู้ว่าง่าย เป็นผู้อดทน เป็นผู้รับอนุสาสนีโดยเคารพ
5. เป็นผู้ขยัน ไม่เกียจคร้าน ในกรณียกิจทั้งสูงและต่ำของเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลาย ประกอบด้วยปัญญาเป็นเครื่องพิจารณา อันเป็นอุบายในกรณียกิจนั้น
6. เป็นผู้ใฝ่ธรรม กล่าวคำอันเป็นที่รัก เป็นผู้มีความปราโมทย์อย่างยิ่งในอิทธิธรรม ในอภิวินัย
7. เป็นผู้บำเพ็ญเพียร เพื่อละอกุศลธรรม เพื่อยังกุศลธรรมให้ถึงพร้อม เป็นผู้มีกำลัง มีความบากบั่นมั่นคง ไม่ทอดธุระในกุศลธรรม
8. เป็นผู้ได้ตามปรารถนา ได้โดยไม่ยาก ได้โดยไม่ลำบาก ซึ่งฉาน 4 อันมีในจิตอันยัง เป็นเครื่องอยู่เป็นสุขในปัจจุบัน
9. ย่อมระลึกชาติก่อนได้เป็นอันมาก พร้อมทั้งอาการ (ความเป็นไป) พร้อมทั้งอุเทศ (การยกขึ้นแสดง)
10. ภิกษุนี้พิจารณาเห็นหมู่สัตว์กำลังจุติ กำลังอุปบัติ เลว ประณีต มีผิวพรรณดี ได้ติดกยาก ด้วยทิพยจักขุอันบริสุทธิ์ ล่วงจักษุวิสัยของมนุษย์ ... เธอย่อมรู้ชัดซึ่งหมู่สัตว์ผู้เป็นไปตามกรรม (กัมมัสสทคตาญาณ)
11. ภิกษุทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันหาอาสวะมิได้ เพราะอาสวะทั้งหลายสิ้นไป ด้วยปัญญาอันยิ่งเองในปัจจุบัน⁸⁹

นอกจากนี้ยังปรากฏลักษณะของผู้มีศรัทธาในพระพุทธเจ้า โดยกล่าวไว้ว่า ผู้ปลงใจเชื่อในพระตถาคต เป็นผู้ประกอบด้วยธรรม 6 ประการ คือ

⁸⁹ อจ.ทสก. 24/14/430-435.

1. ความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้า
2. ความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระธรรม
3. ความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระสงฆ์
4. อริยศีล
5. อริยญาณ
6. อริยวิมุตติ⁹⁰

6. อานิสงส์ของศรัทธา

ศรัทธานั้นเป็นธรรมที่มีอานิสงส์มาก ดังที่ท่านได้กล่าวไว้ว่า การที่บุคคลมีจิตใจเลื่อมใสถึง พระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ เป็นสรณะ มีผลมากกว่าท่านที่บุคคลสร้างวิหารถวายสงฆ์ ที่มาจากจาคะ และการที่บุคคลมีจิตเลื่อมใสสมาทานสิกขาบท คือ จงดเว้นจากการฆ่าสัตว์ จงดเว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของมิได้ให้ จงดเว้นจากการประพฤติดีกในกาม จงดเว้นจากการพูดเท็จ จงดเว้นจากการดื่มสุราและเมรัย อันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท มีผลมากกว่าการที่บุคคลมีจิตเลื่อมใส ถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ เป็นสรณะ⁹¹

นอกจากที่กล่าวมาแล้วนี้ อานิสงส์หรือประโยชน์ของศรัทธา ยังปรากฏอยู่อีกหลายประการ ดังต่อไปนี้

6.1 ในสัทธานิสังคสูตร กล่าวถึงอานิสงส์ของศรัทธาไว้ 5 ประการ คือ

สัพบุรุษผู้สงบในโลกทุกๆท่าน เมื่ออนุเคราะห์ย่อมอนุเคราะห์ผู้มีศรัทธาก่อนผู้อื่น
 สัพบุรุษผู้สงบในโลกทุกๆท่าน เมื่อจะเข้าไปหา ย่อมเข้าไปหาผู้มีศรัทธาก่อนผู้อื่น
 สัพบุรุษผู้สงบในโลกทุกๆท่าน เมื่อจะต้อนรับ ย่อมต้อนรับผู้มีศรัทธาก่อนผู้อื่น
 สัพบุรุษผู้สงบในโลกทุกๆท่าน เมื่อจะแสดงธรรม ย่อมแสดงธรรมแก่ผู้มีศรัทธาก่อนผู้อื่น

กุลบุตรผู้มีศรัทธา เมื่อตายไปแล้ว ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์⁹²

6.2 ศรัทธาช่วยให้ดำรงมั่นในกุศลธรรม อันจะยังให้ถึงความเจริญงอกงามไปพลุลัยในพระธรรมวินัยนี้⁹³

⁹⁰ อจ.ปญจก. 22/395/463-464.

⁹¹ อจ.สคตค. 23/57/449.

⁹² อจ.ฉก. 22/38/41.

⁹³ อจ.ทสก. 24/82/184.

6.3 ศรัทธาช่วยให้ตั้งมั่นอยู่ในศีล ดังคำกล่าวที่ว่า “ปาฏิโมกขสังวรศีลนั้น มีศรัทธาเป็นเหตุที่จะทำให้สำเร็จ”⁹⁴

6.4 ศรัทธาช่วยข่มนิวรณ์ทั้งหลายได้ ทำให้จิตปราศจากนิวรณ์ย่อมเกิดความผ่องใสไม่ขุ่นมัว⁹⁵

6.5 ศรัทธาทำลายอัสสัทธิยะ คือ ความไม่เชื่อ ความเป็นผู้ไม่มีศรัทธาให้หมดสิ้นไป⁹⁶

6.6 ศรัทธาทำให้เกิดการเข้าไปหา และนำไปสู่การสัจธรรม ดังที่ปรากฏในจังกีสสูตรว่า “เมื่อเขาเกิดศรัทธาแล้วย่อมเข้าไปใกล้ เมื่อเข้าไปใกล้แล้วย่อมนั่งใกล้ เมื่อนั่งใกล้แล้วย่อมเงียโสตกลง เมื่อเงียโสตกลงย่อมฟังธรรม...”⁹⁷

6.7 ศรัทธาก่อให้เกิดความเพียร ดังที่ปรากฏในสัทธาสูตรว่า “อริยสาวกผู้ใดมีศรัทธามั่น เลื่อมใสในตถาคต อริยสาวกนั้นไม่พึงเคลือบแคลงหรือสงสัยในตถาคต หรือในศาสนาของตถาคต... พึงหวังได้ว่า จักเป็นผู้ปรารถนาความเพียร เพื่อละอกุศลธรรม เพื่อยังกุศลธรรมให้ถึงพร้อม มีกำลัง มีความบากบั่น มั่นคง ไม่ทอดธุระในกุศลธรรมทั้งหลาย”⁹⁸

6.8 ศรัทธาก่อให้เกิดความปรารถนา (ความปลื้มใจ ความแช่มชื่นใจ) และนำไปสู่ปิติ (ความอิ่มเอิบใจ ความคึกคักใจ) ดังที่ปรากฏในอุปนิสสูตร ที่กล่าวว่า “...ความปรารถนามีศรัทธาเป็นที่อิงอาศัย...ปิติมิปรารถนามีเป็นที่อิงอาศัย...”⁹⁹ และในวัฏฏูปมสูตร ที่ว่า “... ก็เพราะส่วนแห่งกิเลสเหล่านั้น อันภิกษุได้ละแล้ว คายแล้ว ปล่อยแล้ว ละเสียแล้ว สละคืนแล้ว เธอย่อมได้ความรู้แจ้งเห็นอรหัตต์ ย่อมได้ความรู้แจ้งธรรม ย่อมได้ปรารถนาอันประกอบด้วยธรรมว่า เราเป็นผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันแน่วแน่ในพระพุทธเจ้า...ในพระธรรม...ในพระสงฆ์...เมื่อมีปรารถนาแล้วย่อมเกิดปิติ เมื่อเกิดปิติในใจ กายย่อมสงบ เธอมีกายสงบแล้ว ย่อมได้เสวยสุข เมื่อสุขแล้วจิตย่อมตั้งมั่น”¹⁰⁰

⁹⁴ สมาคมศูนย์ค้นคว้าทางพระพุทธศาสนา, พระวิสุทธิมัลล (กรุงเทพฯ : สมาคมศูนย์ค้นคว้าทางพระพุทธศาสนา วัดสระเกศราชวรมหาวิหาร, 2521), หน้า 76.

⁹⁵ ไชยวัฒน์ กปิลกาญจน์, ผู้แปล, มลिनปัญหา เล่ม 1, หน้า 96

⁹⁶ อจ.ปญฺจก. 22/6/4-5.

⁹⁷ ม.ม. 13/659/495-496.

⁹⁸ ส.ม. 19/520/351-352.

⁹⁹ ส.นิ. 16/23/41.

¹⁰⁰ ม.ม. 12/75/64.